

Дубровський

Олександр Пушкін

Олександр Пушкін

Дубровський

Перекладач: О. Гончар

ДУБРОВСЬКИЙ

1832 — 1833

ТОМ ПЕРШИЙ

РОЗДІЛ I

Кілька років тому в одному із своїх маєтків жив старовинний російський пан, Кирило Петрович Троекуров. Його багатство, знатний рід і зв'язки давали йому велику вагу в губерніях, де був його маєток. Сусіди раді були догоджати найменшим його примхам; губернські чиновники тремтіли, почувши його ім'я. Кирило Петрович приймав знаки догідливості, як належну дань; в його домі завжди було повно гостей, готових тішити його панське неробство, поділяючи гучні, а інколи й буйні його розваги. Ніхто не наважувався відмовлятися від його запрошення або в певні дні не з'являтися з належною шаною в село Покровське. В домашньому побуті Кирило Петрович виявляв усі пороки людини неосвіченої. Розпещений усім, що тільки оточувало його, він звик давати повну волю всім поривам палкої своєї вдачі і всім вигадкам досить обмеженого розуму. Незважаючи на незвичайну силу фізичних здібностей, він разів зо два на тиждень слабував від обжерливості і щовечора бував напідпитку. В одному з флігелів його будинку жило 16 покоївок, що займалися рукоділлями, властивими їх статі. Вікна у флігелі були загороджені дерев'яними ґратами, двері замикались на замки, ключі від яких зберігались у Кирила Петровича. Молоді затворниці в призначені години сходили в сад і прогулювались під наглядом двох старух. Час від часу Кирило Петрович віддавав деяких з них заміж, і нові вступали на їх місце. З селянами і дворовими поводився він суворо і свавільно: незважаючи на Це, вони були йому віддані: вони пишались багатством і славою свого пана і в свою чергу дозволяли собі багато чого в ставленні до їх сусідів, надіючись на його сильне покровительство.

Повсякденні заняття Троекурова полягали в роз'їздах навколо обширних його володінь, в тривалих бенкетах і витівках, які щоденно при тому ж вигадувались і жертвою яких бував звичайно який-небудь новий знайомий; хоч і давні приятелі не завжди їх уникали, за винятком одного Андрія Гавриловича Дубровського. Цей Дубровський, відставний поручик гвардії, був йому найближчим сусідом і володів сімдесятьма душами. Троекуров, пихатий у стосунках з людьми найвищого звання, поважав Дубровського, незважаючи на його смиренне становище. Колись були вони товаришами по службі, і Троекуров знав з досвіду нетерпеливість і рішучість його характеру. Обставини розлучили їх надовго. Дубровський з розладнаним статком змушений був піти у відставку і оселитися в останньому своєму селі. Кирило Петрович,

дізнавшись про це, пропонував йому своє покровительство, але Дубровський подякував йому і залишився бідним і незалежним. Через кілька років Троєкуров, відставний генерал-аншеф, приїхав у свій маєток, вони побачились і зраділи один одному. Відтоді вони щодня бували разом, і Кирило Петрович, який зроду не вшановував нікого своїми відвідинами, заїжджав запросто в убогий будиночок свого старого товариша. Бувши ровесниками, народжені в одному стані, виховані однаково, вони схожі були почасти і характерами і нахилами. Де в чому і доля їх була однакова: обидва одружилися з любові, обидва скоро овдовіли, в обох залишилось по дитині.— Син Дубровського виховувався в Петербурзі, дочка Кирила Петровича росла на очах у батька, і Троєкуров часто говорив Дубровському: "Слухай, брат, Андрію Гавриловичу; коли з твого Володьки буде пуття, то віддам за нього Машу, дарма, що він голий, як бубон". Андрій Гаврилович хитав головою і відповідав звичайно: "Ні, Кириле Петровичу: мій Володька не жених Марії Кирилівні. Бідному дворянинові, як він, краще одружитись з бідною дворяночкою, та бути главою в домі, ніж зробитись прикажчиком розпещеної молодички".

Всі заздрили згоді, яка панувала між пихатим Троєкуровим і бідним його сусідом, і дивувались сміливості цього останнього, коли він за столом у Кирила Петровича прямо висловлював свою думку, не турбуючись про те, чи суперечила вона поглядам хазяїна. Декотрі пробували були його наслідувати і вийти за межі належної покорі, але Кирило Петрович так їх настрахав, що назавжди відбив у них охоту до таких спроб, і Дубровський один лишився поза загальним законом. Несподіваний випадок усе розладнав і змінив. Якось на початку осені Кирило Петрович збирався на полювання. Напередодні було дано наказ псарям і стременим бути готовими на п'яту годину ранку. Намет і кухня відправлені були вперед на місце, де Кирило Петрович мав обідати. Хазяїн і гості пішли на псарний двір, де понад п'ятсот гончаків і хортів жили в достатку й теплі, прославляючи щедрість Кирила Петровича своєю собачою мовою. Тут же був і лазарет для хворих собак, під наглядом штаб-лікаря Тимошки, і відділ, де благородні суки щенились і годували своїх щенят. Кирило Петрович пишався цим прекрасним закладом, і ніколи не пропускав нагоди похвалитися ним перед своїми гостями, з яких кожен оглядав його принаймні вже двадцятьє. Він походжав по псарні, оточений своїми гостями і супроводжуваний Тимошкою та головними псарями; зупинявся перед деякими конурами, то розпитуючи про здоров'я хворих, то роблячи зауваження більш чи менш суворі і справедливі, то підкликаючи до себе знайомих собак і лагідно з ними розмовляючи. Гості вважали за свій обов'язок захоплюватися псарнею Кирила Петровича. Тільки Дубровський мовчав і хмурився. Він був завзятим мисливцем. Його достатки дозволяли йому тримати тільки двох гончаків і одну пару хортів, він не міг стриматись від деякої заздрості, бачачи цей чудовий заклад. "Чого ж ти хмуришся, брат,— запитав його Кирило Петрович,— чи псарня моя тобі не подобається?" "Ні,— відповів він суворо,— псарня чудова, навряд чи людям вашим життя таке ж, як вашим собакам". Один з псарів образився. "Ми на своє життя,— сказав він,— дякуючи богам і панам, не скаржимося, а що правда, то правда, іншому

дворянинові не зле було б проміняти садибу на будь-яку тутешню конурку. Йому було б і ситніше і тепліше". Кирило Петрович голосно засміявся на зухвале зауваження свого холопа, а гості слідом за ним зареготали, хоч і почували, що жарт псаря міг стосуватися і їх. Дубровський зблід і не сказав ні слова. В цей час піднесли в луб'янці Кирилові Петровичу новонароджених щенят; він зайнявся ними, вибрав собі двох, інших звелів утопити. Тимчасом Андрій Гаврилович зник, і ніхто нічого не помітив.

Повернувшись з гостями з псарного двору, Кирило Петрович сів вечеряти і тоді тільки, не бачачи Дубровського, спохватився, де він. Люди відповіли, що Андрій Гаврилович поїхав додому. Троєкуров звелів негайно його догнати, і повернути неодмінно. Зроду не виїжджав він на полювання без Дубровського, досвідченого і тонкого цінителя псових якостей і безпомилкового розв'язувача всіляких мисливських суперечок. Слуга, що помчав за ним, повернувся, коли ще сиділи за столом, і доповів своєму панові, що, мовляв, Андрій Гаврилович не послухався і не хотів повернутися. Кирило Петрович, як звичайно, розпалений наливками, розгнівався і вдруге послав того самого слугу сказати Андрію Гавриловичу, що коли він зараз же не приїде ночувати в Покровське, то він, Троєкуров, з ним навіки посвариться. Слуга знову помчав, Кирило Петрович, вставши з-за столу, відпустив гостей і пішов спати.

На другий день першим його запитанням було: чи тут Андрій Гаврилович? Замість відповіді йому подали листа, складеного трикутником; Кирило Петрович наказав своєму писареві читати його вголос і почув таке:

"Добродію мій премилостивий,

Я до того часу не маю наміру їхати в Покровське, поки не вишлете Ви мені псаря Парамошку з повинною, а буде моя воля покарати його чи помилувати, а я терпіти глузувань від ваших холопів не маю наміру, та й від вас їх не стерплю, бо я не блазень, а старовинний дворянин.— З цим залишаюсь покірним до послуг

Андрій Дубровський".

За нинішніми поняттями про етикет лист цей був би дуже непристойним, але він розсердив Кирила Петровича не дивним складом і настроєм, а тільки своєю суттю. "Як,— заgrimів Троєкуров, скочивши з постелі босий, — висилати до нього моїх людей з повинною, він у праві їх милувати, карати!—та що це він справді задумав; та чи знає він, з ким зв'язується? Ось я ж його... Наплачеться він у мене, знатиме, як іти на Троєкурова!"

Кирило Петрович одягнувся і виїхав на полювання із звичайною своєю пишнотою,— але полювання не вдалося. За весь день бачили одного тільки зайця, і того упустили. Обід у полі під наметом також не вдався, або принаймні був не до смаку Кирилові Петровичу, який побив кухаря, вилаяв гостей і, повертаючись додому, з усіма своїми ловчими навмисне поїхав полями Дубровського.

Минуло кілька днів, і ворожнеча між двома сусідами не вщухала. Андрій Гаврилович не повертався в Покровське, Кирило Петрович без нього нудьгував, і досада його голосно виливалася в найобразливіших висловах, які завдяки старанням тамтешніх дворян, доходили до Дубровського виправлені і доповнені. Нова обставина

знищила й останню надію на примирення.

Дубровський об'їжджав якимсь мале своє володіння; наближаючись до березового гаю, почув він удари сокири і за хвилину тріск поваленого дерева. Він поспішив у гай і наїхав на покровських мужиків, що спокійно крали в нього ліс. Побачивши його, вони кинулись було тікати. Дубровський з своїм кучером піймав із них двох і привіз їх зв'язаних до себе в двір. Троє коней, що належали ворогові, стали тут же здобиччю переможця. Дубровський був дуже розгніваний; досі ніколи люди Троєкурова, відомі розбійники, не насмілювались бешкетувати в межах його володінь, знаючи про приятельський зв'язок його з їхнім паном. Дубровський бачив, що тепер користувалися вони розривом, що стався, і вирішив, всупереч усім поняттям про право війни, провчити своїх полонених пруттям, яким запаслись вони в його ж таки гаю, коней віддати в роботу, приписавши до панської худоби.

Чутка про цю подію того ж дня дійшла до Кирила Петровича. Він спаленів і в першу хвилину гніву хотів було з усіма своїми дворовими вчинити напад на Кістенювку (так звалось село його сусіда), зруйнувати її дощенту і обложити самого поміщика в його садибі. Такі подвиги були йому не вдивовижу. Але думки його незабаром набрали іншого напрямку.

Походжаючи важкими кроками туди й сюди по залі, він глянув ненароком у вікно і побачив, що біля воріт зупинилася тройка; маленький чоловік у шкіряному кашкеті і фризівій шинелі зійшов з візка і пішов у флігель до прикажчика; Троєкуров пізнав засідателя Шабашкіна і звелів його покликати. Через хвилину Шабашкін уже стояв перед Кирилом Петровичем, кланяючись раз по раз і з благоговінням ждучи його наказів.

— Здоров, як пак тебе звати,— сказав йому Троєкуров,— чого завітав?

— Я їхав до міста, ваше превосходительство,— відповів Шабашкін,— та й зайшов до Івана Дем'яновича дізнатися, чи не буде якого наказу від вашого превосходительства.

— Якраз до речі заїхав, як пак тебе звати; ти мені потрібен. Випий горілки та вислухай.

Така ласкава зустріч приємно здивувала засідателя. Він відмовився від горілки і став слухати Кирила Петровича з найбільшою увагою.

— У мене сусід є, — сказав Троєкуров,— дрібнопомісний грубіян, я хочу відібрати у нього маєток — як ти про це думаєш?

— Ваше превосходительство, коли є які-небудь документи або...

— Брешеш, братіку, які тобі документи. На те укази. В тому-то й сила, щоб без усякого права відібрати маєток. Стривай, однак. Цей маєток належав колись нам, був куплений у якогось Спицина і проданий потім батькові Дубровського. Чи не можна б до цього причепитися?

— Важко, ваше высокопревосходительство; певно цей продаж проведений законним порядком.

— Подумай, братіку, пошукай гарненько.

— Якби, приміром, ваше превосходительство могли яким-небудь чином добути від

вашого сусіда запис або купчу, в силу якої володіє він своїм маєтком, то звичайно...

— Розумію, та ж біда — у нього всі папери згоріли під час пожежі.

— Як, ваше превосходительство, папери його згоріли! чо-чого ж вам краще?— в такому разі звольте діяти за законами, і без усякого сумніву матимете ваше цілковите задоволення.

— Ти гадаєш? Ну, гляди ж. Я покладаюсь на старанність, а щодо подяки моєї, можеш бути певен.

Шабашкін уклонився майже до землі, вийшов геть, і з того ж дня почав клопотатися в задуманій справі, і, завдяки його спритності, рівно через два тижні Дубровський одержав з міста запрошення дати негайно належні пояснення щодо його володіння сільцем Кістеньовкою.

Андрій Гаврилович, здивований несподіваним запитом, того ж дня написав у відповідь досить грубого листа, в якому повідомляв він, що сільце Кістеньовка дісталось йому після смерті покійного його батька, що він володіє ним за правом спадщини, що Троекурову до нього діла ніякого нема і що всяке стороннє зазіхання на цю його власність є ябеда і шахрайство.

Лист цей справив дуже приємне враження на душу засідателя Шабашкіна. Він побачив, по-1), що Дубровський мало тямить у справах, по-2), що людину таку запальну й необачну неважко буде поставити в найневигідніше становище.

Андрій Гаврилович, розглянувши спокійно запитання засідателя, побачив необхідність відповісти докладніше. Він написав досить ділову відповідь, хоч згодом вона виявилась недостатньою.

Справа почала тягтися. Впевнений у своїй правоті, Андрій Гаврилович мало про неї турбувався, не мав ні охоти, ні можливості сипати навколо себе грішми, і хоч він бувало завжди перший глузував з продажної совісті чорнильного кодла, але думка стати жертвою ябеди не приходила йому в голову. З свого боку Троекуров так само мало дбав про виграш справи, яку він затіяв, Шабашкін за нього клопотався, діючи від його імені, страхаючи та підкупаючи суддів і тлумачачи так і сяк всілякі укази. Як би там не було, 18... року, лютого 9-го дня, Дубровський одержав через міську поліцію запрошення з'явитись до ** земського судді, щоб вислухати його рішення в справі спірного маєтку між ним, поручиком Дубровським, і генерал-аншефом Троекуровим, і підписати своє задоволення чи невдоволення. Того ж дня Дубровський вирушив до міста; по дорозі перегнав його Троекуров. Вони згорда глянули один на одного, і Дубровський помітив злобну посмішку на обличчі свого супротивника.

РОЗДІЛ II

Приїхавши до міста, Андрій Гаврилович зупинився у знайомого купця, ночував у нього і другого дня вранці з'явився в присутствіє повітового суду. Ніхто не звернув на нього уваги. Слідом за ним приїхав і Кирило Петрович. Писарі встали і заклали пера за вуха. Члени зустріли його виявленням глибокої догідливості, присунули йому крісло-з пошани до його чину, літ і огрядності; він сів коло відчинених дверей,— Андрій Гаврилович стоячи прихилився до стінки,— настала глибока тиша, і секретар дзвінким

голосом почав читати ухвалу суду.

Ми вміщуємо її повністю, гадаючи, що кожному приємно буде побачити один із засобів, якими на Русі можемо ми позбутися маєтку, володіти яким маємо незаперечне право.

18.. року жовтня 27 дня ** повітовий суд розглядав справу про неправильне володіння гвардії поручиком Андрієм Гавриловим сином Дубровським маєтком, який належить генерал-аншефу Кирилу Петрову сину Троєкурову, розташованим у ** губернії в сільці Кістенъовці, чоловічої статі ** душами, та землі з луками та угіддями **десятин. З якої справи видно: означений генерал-аншеф Троєкуров минулого 18.. року 9 червня дня звернувся в цей суд з проханням про те, що покійний його батько колезький асесор і кавалер Петро Єфимов син Троєкуров у 17.. році серпня 14 дня, служивши в той час у ** намісницькому правлінні провінціальним секретарем, купив із дворян у канцеляриста Фадея Єгорова Спицина маєток, розташований в ** окрузі, в згаданому сільці Кістенъовці (котре селище тоді за ** ревізією називалося Кістенъовськими виселками), всього, що значаться за 4 ревізією, чоловічої статі ** душ з усім їх селянським майном, з садибою, з орною і неорною землею, лісами, сіножатями, рибними ловлями по річці, званій Кістенъовці, і з усіма належними до цього маєтку угіддями та панським дерев'яним будинком, і, словом, усе без остатку, що йому після батька його, із дворян урядника Єгора Терентійова сина Спицина, в спадщину дісталось і у володінні його було, не залишаючи з людей жодної душі, а з землі жодної четвертини, ціною за 2500 крб., на що й купча того ж дня в ** палаті суду і розправи вчинена і батька його тоді ж серпня 26 дня ** земським судом введено було у володіння і вчинено за нього увід. А на кінець 17.. року вересня 6-го дня батько його з волі божої помер, а тимчасом він, прохач генерал-аншеф Троєкуров, з 17.. року майже з малолітства перебував на військовій службі і здебільшого був у походах за границями, через що він і не міг мати відомості, як про смерть батька його, так і про маєток, що залишився після нього. Нині ж після виходу зовсім з тієї служби у відставку і після повернення в маєтки батька його, розташовані в ** та ** губерніях, ** і ** повітах, у різних селищах, всього до 3000 душ, застає, що з числа тих маєтків вищезазначеними ** душами (яких за нинішньою** ревізією значиться в тому сільці всього ** душ) землею і з усіма угіддями володіє без будь-яких кріпостей вищезазначений гвардії поручик Андрій Дубровський, чому, подаючи при тому проханні ту справжню купчу, дану батькові його продавцем Спициним, прохає, відібравши згаданий маєток з неправильного володіння Дубровського, віддати за належністю в повне його, Троєкурова, розпорядження. А за несправедливе його привласнення, з якого він користувався одержуваними доходами, по вчиненні про них належного дізнання, покласти з нього, Дубровського, належне за законами стягнення і тим його, Троєкурова, задовольнити.

А по вчиненні ** земським судом за цим проханням розслідувань відкрилося: що згаданий нинішній власник спірного маєтку гвардії поручик Дубровський дав на місці дворянському засідателеві пояснення, що маєток, яким він нині володіє і який

міститься в означеному сільці Кістенювці ** душ з землею і вгіддями, дістався йому в спадщину після смерті батька його, артилерії підпоручика Гаврила Євграфова сина Дубровського, а йому перейшов за купівлею від батька цього прохача, колишнього провінціального секретаря, а потім колезького асесора Троекурова, за довіреністю, даною від нього в 17.. році серпня 30 дня, засвідченою в ** повітовому суді, титулярному радникові Григорію Васильєву сину Соболеву, за якою повинна бути від нього на маєток цей батькові його купча, бо в ній саме сказано, що він, Троекуров, увесь маєток, що дістався йому по купчій від канцеляриста Спицина, ** душ з землею, продав батькові його, Дубровського, і належні за договором гроші, 3200 карбованців, усі сповна з батька його без повороту одержав і просив того довіреного Соболева видати батькові його указну купчу. А тимчасом батькові його в тій самій довіреності з огляду виплати всієї суми володіти тим купленим у нього маєтком і розпоряджатися надалі до вчинення тієї кріпості, як справжньому власникові, і йому, продавцеві Троекурову, надалі й нікому в той маєток уже не вступатися. Та коли саме і в якому присутственому місці таку купчу від повіреного Соболева дано його батькові,— йому, Андрієві Дубровському, не відомо, бо він в той час був зовсім малолітнім і після смерті його батька такої купчої відшукати не міг, а гадає, чи не згоріла з іншими паперами і майном під час пожежі, яка була в 17.. році в домі їхньому, про що відомо було й жителям того селища. А що оним маєтком з дня продажу Троекуровим або видачі Соболеву довіреності, тобто з 17.. року, а після смерті батька його з 17.. року і понині, вони, Дубровські, безсуперечно володіли, в тому свідчать навколишні жителі — котрі, всього 52 чоловіка, при опитуванні під присягою показали, що справді, наскільки вони можуть пам'ятати, зазначеним спірним маєтком почали володіти згадані пп. Дубровські тому років із 70 без усякої від будь-кого суперечки, але за яким саме актом чи купчою,— їм не відомо. А згаданий у цій справі попередній покупець цього маєтку, колишній провінціальний секретар Петро Троекуров, чи володів цим маєтком, вони не пам'ятають. Будинок же пп. Дубровських років 30 тому від пожежі, що трапилася в їхньому селищі нічною порою, згорів, причому сторонні люди припускали, що прибутку зазначений спірний маєток може давати, рахуючи з того часу загалом, щорічно не менше як до 2000 крб.

А всупереч цьому генерал-аншеф Кирило Петрів син Троекуров 3-го січня цього року звернувся до цього суду з проханням, що хоч згаданий гвардії поручик Андрій Дубровський і подав при вчиненому слідстві до справи цієї видану покійним його батьком Гаврилом Дубровським титулярному радникові Соболеву довіреність на запроданий йому маєток, але за нею не тільки справжньої купчої, навіть і на вчинення будь-коли такої ніяких ясних доказів в силу генерального регламенту 19-ої глави і указу 1752 року листопада 29 дня не подав. Отже, сама довіреність нині через смерть самого давця оні, батька його, за указом 1818 року травня... дня, зовсім касується. А крім цього — велено спірні маєтки віддавати у володіння, кріпосні по купчих, а некріпосні по розшуку.

І на той маєток, що належав батькові його, поданий уже від нього на доказ купчий

акт, за яким і належить на підставі зазначених законів, із неправильного володіння згаданого Дубровського відібравши, віддати йому за правом спадщини. І як згадані поміщики, маючи у володінні не належний їм маєток і без усякої кріпості, і користувались ним неправильно і не належними їм доходами, то по обчисленні, скільки таких припадатиме в силу... стягнути з поміщика Дубровського і його, Троєкурова, ними задовольнити.— По розгляді цієї справи та вчиненої з неї та із законів виписки в ** повітовому суді ухвалено:

Як із справи цієї видно, що генерал-аншеф Кирило Петрів син Троєкуров на означений спірний маєток, що перебуває нині у володінні гвардії поручика Андрія Гаврилова сина Дубровського, розташований в сільці Кістеневці, за нинішньою ... ревізією всього чоловічої статі ** душ, з землею й угіддями, подав справжню купчу на продаж одного покійному батькові його, провінціальному секретареві, який потім був колезьким асесором, у 17.. році з дворян канцеляристом Фадеем Спициним, і що, крім того, цей покупець, Троєкуров, як із учиненого на тій купчій напису видно, був того ж року ** земським судом введений у володіння, який маєток уже й за ним відписаний, і хоч всупереч цьому з боку гвардії поручика Андрія Дубровського і подана довіреність, дана тим померлим покупцем Троєкуровим титулярному раднику Соболеву для вчинення купчої на ім'я батька його, Дубровського, але за такими угодами не тільки затверджувати кріпосне нерухоме майно, а навіть і тимчасово володіти за указом... заборонено, до того ж і сама довіреність смертю давця її цілком касується.— Та щоб крім цього дійсно була за тією довіреністю вчинена де і коли на означений спірний маєток купча, з боку Дубровського ніяких ясних доказів до справи з початку судочинства, тобто з 18.. року, і до цього часу не подано. А тому цей суд і вважає: означений маєток, ** душ, з землею й угіддями, в якому нині стані він виявиться, затвердити за поданою на нього купчою за генерал-аншефом Троєкуровим; про усунення від розпорядження ним гвардії поручика Дубровського і про належне введення у володіння ним п. Троєкурова, і про затвердження за ним, як такого, що дістався йому в спадщину, наказати ** земському суду.— А хоч крім цього генерал-аншеф Троєкуров і просить про стягнення з гвардії поручика Дубровського за несправедливе володіння спадковим його маєтком використовуваних з нього доходів.— Та як той маєток, за свідченням старожилів людей, був у пп. Дубровських у безсуперечному володінні, і з справи цієї не видно, щоб з боку п. Троєкурова були якісь до цього часу прохання про таке неправильне володіння Дубровськими тим маєтком, до того ж за уложенням

велено, якщо хто чужу землю засіє чи садибу загородить, і на того про неправильне заволодіння стануть бити чолом, і про те з'ясується напевно, тоді правому віддавати ту землю і з посіяним хлібом, і горожею, і будівлями,

а тому генерал-аншефові Троєкурову в заявленому на гвардії поручика Дубровського позові відмовити, бо належний йому маєток повертається в його володіння, не вилучивши з нього нічого. А що при введенні за ним виявитися може все без остачі, надаючи тимчасом генерал-аншефові Троєкурову, якщо він має про таку

свою претензію які-небудь ясні й законні докази, може просити, де слід окремо.— Цю ухвалу наперед оголосити, як позивачеві, так і відповідачеві, на законній підставі, апеляційним порядком, котрих і викликати в цей суд для вислухання цієї ухвали і підписання вдоволення чи невдоволення через поліцію.

А означену ухвалу підписали всі присутні того суду.

Секретар замовк, засідатель підвівся і з низьким поклоном звернувся до Троекурова, запрошуючи його підписати поданий папір, і торжествуючий Троекуров, взявши від нього перо, підписав під ухвалою суду цілковите своє вдоволення.

Черга була за Дубровським. Секретар підніс йому папір. Але Дубровський стояв нерухомо, похиливши голову.

Секретар повторив йому своє запрошення підписати своє повне і цілковите вдоволення чи явне невдоволення, якщо понад сподівання почуває по совісті, що справа його є справедлива і має намір у визначений законами час просити по апеляції, куди слід. Дубровський мовчав. Раптом він підняв голову, очі його заблищали, він тупнув ногою, відштовхнув секретаря з такою силою, що той упав, і, схопивши чорнильницю, шпурнув нею в засідателя. Всі жахнулись. "Як! не шанувати церкву божу! геть, хамове кодрло!" Потім, звернувшись до Кирила Петровича: "Чи чувана річ, ваше превосходительство,— продовжував він,— псарі вводять собак у божу церкву! собаки бігають по церкві. От я вас провчу..." Сторожі збіглись на шум і насилу з ним упорались. Його вивели і посадили в сани. Троекуров вийшов слідом за ним, в супроводі всього суду. Несподіване божевілля Дубровського дуже вплинуло на його уяву і отруїло його торжество.

Суддів, що сподівались на його подяку, не удостоїв він жодним привітним словом. Того ж дня поїхав він у Покровське. Дубровський тимчасом лежав у постелі; повітовий лікар, на щастя, не цілковитий неук, встиг пустити йому кров, приставити п'явки і шпанські мухи. Надвечір йому полегшало, хворий прийшов до пам'яті. Другого дня його повезли в Кістенювку, яка вже йому майже не належала.

РОЗДІЛ III

Минув якийсь час, а здоров'я бідного Дубровського все ще було погане; правда, припадки божевілля вже не відновлювались, але сили його помітно слабшали. Він забував свої колишні заняття, рідко виходив із своєї кімнати і замислювався на цілі дні. Єгорівна, добра бабуса, яка колись доглядала його сина, тепер зробилась і його нянькою. Вона ходила за ним, як за дитиною, нагадувала йому про час їжі і сну, годувала його, вкладала спати. Андрій Гаврилович тихо корився їй і, крім неї, не мав ні з ким стосунків. Він не міг і думати про свої справи, господарські розпорядження, і Єгорівна побачила, що необхідно повідомити про все молодого Дубровського, який служив в одному з гвардійських піхотних полків і перебував на той час у Петербурзі. Отже, вирвавши сторінку з видаткової книги, вона продиктувала повару Харитонові, єдиному кістенювському грамотієві, листа, якого того ж дня і відіслала в місто на пошту.

Та час познайомити читача з справжнім героєм нашої повісті.

Володимир Дубровський виховувався в Кадетському корпусі і випущений був корнетом у гвардію; батько не шкодував нічого для пристойного його утримання, і юнак одержував з дому більше, ніж міг сподіватися. Бувши марнотратним і честолобним, він дозволяв собі розкішні примхи; грав у карти і робив борги, не турбуючись про майбутнє і передбачаючи для себе рано чи пізно багату наречену, мрію бідної молодості.

Якось увечері, коли кілька офіцерів сиділи в нього, розсівшись на диванах і курячи з його янтарів, Гриша, його камердинер, подав йому листа, напис на якому і печатка зразу ж вразили молодого чоловіка. Він поспішно його розпечатав і прочитав таке:

"Добродію ти наш, Володимире Андрійовичу,—я, твоя стара нянька, зважилась тобі доповісти про здоров'я батечка! Він дуже слабкий, інколи заговорюється, і цілий день сидить, як дитя нерозумне, а в житті і смерті божя воля. Приїжджай до нас, соколику мій ясний, ми тобі й коней вишлемо на Пісочне. Кажуть, земський суд до нас їде віддати нас під начало Кирилові Петровичу Троєкурову, бо ми, мовляв, їхні, а ми споконвіку ваші,— і зроду того не чували.— Ти б міг, живучи в Петербурзі, доповісти про те царю-батюшці, а він би не дав нас скривдити.— Зостаюсь твоя вірна раба, нянька

Орина Єгорівна Бузирьова.

Посилаю моє материнське благословення Гриші; чи добре він тобі служить?— У нас дощі йдуть ось уже другий тиждень, і пастух Родя помер перед Миколиним днем".

Володимир Дубровський кілька разів підряд перечитав ці досить безладні рядки з надзвичайним хвилюванням. Він утратив матір змалку і, майже не знаючи батька свого, був привезений до Петербурга на восьмому році свого віку; незважаючи на все це, він романтично був до нього прив'язаний і тим більше любив родинне життя, чим менше встиг натішитися його тихими радощами.

Думка втратити батька свого тяжко краяла його серце, а стан бідного хворого, про який догадувався він з листа своєї няні, жахав його. Він уявляв собі батька, покинутого в глухому селі, на руках дурної старухи і двірні, якому загрожує якесь лихо і який згасає без допомоги в муках тілесних і душевних. Володимир докоряв собі за злочинну неухважність. Довго він не одержував від батька листів і не подумав довідатись про нього, гадаючи, що він у роз'їздах чи в господарських клопотах.

Він вирішив до нього їхати і навіть вийти у відставку, якщо хвороба батька вимагатиме його присутності. Товариші, помітивши його тривогу, пішли. Володимир, залишившись сам, написав прохання про відпустку,— закурив люльку і поринув у глибокі роздуми.

Того ж дня почав він клопотатися про відпустку, і через три дні був уже в дорозі.

Володимир Андрійович наближався до тієї станції, звідки мав звернути на Кістенювку. Серце його сповнене було сумних передчуттів, він боявся вже не застати батька живим, він уявляв сумне життя, що чекає його в селі, глушину, безлюддя, убожество і турботи в справах, в яких він нічого не тямив. Приїхавши на станцію, він зайшов до доглядача і велів подати вільних коней. Доглядач поцікавився, куди треба було йому їхати, і повідомив, що коні, прислані з Кістенювки, чекали його вже

четверту добу. Незабаром з'явився до Володимира Андрійовича старий кучер Антон, який колись водив його по стайні і доглядав його маленького коника. Антон пустив слюзу, побачивши його, вклонився йому до землі, сказав йому, що старий його пан ще живий, і побіг запрягати коней. Володимир Андрійович відмовився від запропонованого йому сніданку і поспішив виїхати. Антон повіз його польовими дорогами, і між ними зав'язалась розмова.

— Скажи, будь ласка, Антоне, яка справа у батька мого з Троєкуровим?

— А бог їх знає, батечку Володимире Андрійовичу... Пан, бач, не поладив з Кирилом Петровичем, а той і подав до суду — хоч часто він сам собі судія. Не наше холопське діло розбирати панську волю, а, їй-богу, даремно батечко ваш пішов на Кирила Петровича, батогом обуха не переб'єш.

— Так, видно, цей Кирило Петрович у вас робить, що хоче?

— А звісно, пане: засідателя, бач, він за ніщо має, справник у нього в попихачах. Пани з'їжджаються до нього на поклон, та й те сказати, було б корито, а свині будуть.

— Чи правда, що відбирає він у нас маєток?

— Ох, пане, чули таке й ми. Днями покровський паламар сказав на хрестинах у нашого старости: годі вам гуляти; ото вже прибере вас до рук Кирило Петрович. Микита-коваль і скажи йому: та годі, Савелійовичу, не смуги кума, не баламуть гостей. Кирило Петрович сам по собі, а Андрій Гаврилович сам по собі, а всі ми божі та государеві; але ж на чужого рота гудзика не нашієш.

— Значить, ви не хочете перейти у володіння до Троєкурова?

— У володіння до Кирила Петровича! Господи, спаси й помилуй — у нього часом і своїм гірко приходитьсь, а дістануться чужі, так він з них не тільки шкурку, а й м'ясо здере. Ні, дай боже довгого віку Андрієві Гавриловичу, а коли вже бог його візьме, то не треба нам нікого, крім тебе, наш батечку. Не кидай ти нас, а ми вже за тебе станемо.— При цих словах Антон махнув батогом, смикнув віжками, і коні його побігли швидкою рисою.

Зворушений відданістю старого кучера, Дубровський замовк і поринув знов у роздуми. Минуло більше години, раптом Гриша пробудив його вигуком: "Ось Покровське!" Дубровський підвів голову. Він їхав берегом широкого озера, з якого витікала річка і вдалині звивалась між горбами; на одному з них над густою зеленню гаю височіла зелена покрівля і бельведер величезного кам'яного будинку, на другому—п'ятиверха церква і старовинна дзвіниця; навколо розкидані були сільські хати з їх городами й колодязями. Дубровський пізнав ці місця; він згадав, що на цьому самому горбі грався він з маленькою Машею Троєкуровою, яка була на два роки від нього молодша і тоді вже обіцяла бути красунею. Він хотів про неї запитати в Антона, але якась соромливість утримала його.

Під'їхавши до панського будинку, він побачив біле плаття, що майоріло між деревами саду. В цей час Антон ударив по конях і, піддаючись честолюбству, властивому і сільським кучерам як і візникам, пустився щодуху через міст і мимо села. Виїхавши з села, піднялись вони на гору, і Володимир побачив березовий гай і ліворуч

на відкритому місці сіренький будиночок з червоною покрівлею; серце в нього забилося; перед собою бачив він Кістенювку і бідну оселю свого батька.

Через десять хвилин в'їхав він на панське подвір'я. Він дивився навколо себе з хвилюванням невимовним. Дванадцять років не бачив він своєї батьківщини. Берізки, що при ньому тільки-но були посаджені біля огорожі, вирости і стали тепер високими гіллястими деревами. Подвір'я, колись прикрашене трьома правильними квітниками, між якими йшла широка чисто виметена дорога, перетворилося в некошений луг, на якому пасся спутаний кінь. Собаки були загавкали, але, пізнавши Антона, замовкли і замахали кошлатими хвостами. Двірня висипала з людських хат і оточила молодого пана з гучними виявленнями радості. Насилу він міг продертися крізь їхню запопадливу юрбу і вибіг на ветхий ганок; в сінях зустріла його Єгорівна і з плачем обняла свого вихованця. "Здрастуй, здрастуй, няню,— повторював він, пригортаючи до серця добру бабусю,— як батечко, де він? який він?"

В цю хвилину в залу ввійшов, насилу пересуваючи ноги, старик, високий на зріст, блідий і худий, у халаті й ковпаку.

— Здрастуй, Володько!—сказав він слабим голосом, і Володимир палко обняв батька свого. Радість занадто зворушила хворого, він ослаб, ноги під ним підломились, і він би впав, якби син не підтримав його.

— Чого ти встав з постелі,— говорила йому Єгорівна,— на ногах не стоїш, а туди ж пнешся, куди й люди.

Старого віднесли в спальню. Він силкувався з ним розмовляти, але думки плуталися в його голові, і слова не мали ніякого зв'язку. Він замовк і поринув у сон. Володимир вражений був його станом. Він примістився в його спальні і просив залишити його на самоті з батьком. Домашні скорились, і тоді всі звернулись до Гриші і повели в людську, де й почастували його по-сільському, з усією можливою гостинністю, замучивши його розпитуваннями і вітаннями.

РОЗДІЛ IV

Де стіл був страв, труна стоїть.

Через кілька днів після свого приїзду молодий Дубровський хотів узятися до справ, але батько його був не в силі дати йому потрібні пояснення; у Андрія Гавриловича не було повіреного. Розбираючи його папери, знайшов він тільки перший лист засідателя і чорнову відповідь на нього; із цього не міг він дістати ясного уявлення про позов і вирішив чекати наслідків, надіючись на правоту самої справи.

Тимчасом здоров'я Андрія Гавриловича з кожною годиною гіршало. Володимир передбачав його близький кінець-і не відходив від старого, що цілком впав у дитинство.

Тимчасом визначений термін минув, і апеляція не була подана. Кістенювка належала Троєкурову. Шабашкін з'явився до нього з поклонами й поздоровленнями і з проханням призначити час, коли бажано буде його високопревосходительству вступити у володіння новопридбаним маєтком — самому чи кому звелить він дати на те довіреність. Кирило Петрович зніяковів. З природи не був він користолюбним, бажання помсти завело його надто далеко, сумління його ремствувало. Він знав, в якому стані

був його супротивник, давній товариш його молодості, і перемога не тішила його серце. Він грізно глянув на Шабашкіна, шукаючи, до чого причепитися, щоб його вилаяти, але не знайшовши достатнього до того приводу, сказав йому сердито: "Забирайся геть, не до тебе".

Шабашкін, побачивши, що він не в настрої, вклонився і поспішив піти собі. А Кирило Петрович, залишившись на самоті, став походжати туди й сюди, насвистуючи: "Перемоги грім лунає", що завжди означало в ньому незвичайне хвилювання думок.

Нарешті він звелів запрягти бігову дрожку, одягся тепліше (це було вже в кінці вересня) і, сам правлячи, виїхав з двору.

Незабаром забачив він будинок Андрія Гавриловича, і суперечливі почуття сповнили душу його. Задоволена помста і властолюбство заглушали до певної міри почуття благородніші, але останні нарешті перемогли. Він вирішив помиритися з старим своїм сусідом, знищити й сліди сварки, повернувши йому його власність. Полегшивши душу цим добрим наміром, Кирило Петрович пустився риссю до садиби свого сусіда і в'їхав прямо на подвір'я.

В цей час хворий сидів у спальні біля вікна. Він пізнав Кирила Петровича, і жахливе збентеження відбилося на обличчі його: багровий рум'янець заступив місце звичайної блідості, очі спалахнули, він вимовляв нерозбірливі звуки. Син його, який сидів тут же за господарськими книгами, підвів голову і вражений був його станом. Хворий вказував пальцем на двір з виразом жаху і гніву. Він поспішно підбирав поли свого халата, збираючись встати з крісла, підвівся... і раптом упав. Син кинувся до нього, старий лежав без пам'яті і без дихання — параліч його розбив. "Швидше, швидше в місто по лікаря!" — кричав Володимир. — "Кирило Петрович питає вас", — сказав, увійшовши, слуга. Володимир кинув на нього жахливий погляд.

— Скажи Кирилові Петровичу, щоб він швидше забирався геть, доки я не звелів його вигнати з двору... іди геть! — Слуга радісно побіг, щоб виконати наказ свого пана; Єгорівна сплеснула руками. "Батечку ти наш, — сказала вона пискливим голосом, — занапастиш ти свою голівоньку! Кирило Петрович з'їсть нас". — "Мовчи, няню, — сказав у гніві Володимир, — зараз пошли Антона до міста по лікаря". — Єгорівна вийшла.

В передпокої нікого не було, всі люди збіглись на подвір'я дивитися на Кирила Петровича. Вона вийшла на ґанок і почула відповідь слуги, який доповідав від імені молодого пана. Кирило Петрович вислухав його, сидячи на дрожці. Обличчя його стало темніше ночі, він презирливо усміхнувся, грізно глянув на двірню і повільно поїхав вздовж двору. Він глянув і в віконце, де за хвилину перед цим сидів Андрій Гаврилович, але де його вже не було. Няня стояла на ґанку, забувши про наказ пана. Двірня гомінливо міркувала про цю подію. Раптом Володимир з'явився між людьми і уривчасто промовив: "Не треба лікаря, батечко помер".

Зчинилося сум'яття. Всі кинулись у кімнату старого пана. Він лежав у кріслі, на яке переніс його Володимир; права рука його звисала до підлоги, голова опущена була на груди, не було вже й ознаки життя в цьому тілі, ще не охололому, але вже спотвореному смертю. Єгорівна заголосила; слуги оточили труп, залишений на їхнє

пiклування, обмили його, одягли в мундир, пошитий ще в 1797 році, і поклали на той самий стіл, за яким стільки років вони служили своєму панові.

РОЗДІЛ V

Похорон відбувся на третій день. Тіло бiдолашного старика лежало на столі, вкрите саваном і оточене свічками. В їдальні повно було дворових. Готувались до виносу. Володимир і троє слуг підняли труну. Священик пішов попереду, дяк супроводжував його, співаючи похоронні молитви. Хазяїн Кістенєвочки востаннє перейшов за поріг свого дому. Труну понесли гаєм. Церква стояла за ним. День був ясний і холодний. Осіннє листя падало з дерев.

Виходячи з гаю, побачили кістенєвську дерев'яну церкву і цвинтар, затінений старими липами. Там спочивало тіло Володимирової матері; там біля могили її напередодні викопана була свіжа яма.

В церкві повно було кістенєвських селян, що прийшли віддати останню шану панові своєму. Молодий Дубровський став біля криласа; він не плакав і не молився, але обличчя його було страшне. Сумний обряд закінчився. Володимир перший пішов прощатися з тілом, за ним і всі дворові. Принесли віко і забили труну. Жінки голосно тужили, чоловіки зрідка втирали сльози кулаком. Володимир і троє тих самих слуг понесли її на цвинтар у супроводі всього села. Труну опустили в могилу, всі присутні кинули в неї по жмені піску, яму засипали, вклонились їй і розійшлися. Володимир поспішно пішов, усіх випередив і зник у Кістенєвському гаї.

Єгорівна від імені його запросила попа і весь причет церковний на похоронний обід, оповістивши, що молодий пан не має наміру на ньому бути, і таким чином отець Антон, попадя Федотівна і дячок пішки подалися на панський двір, розмірковуючи з Єгорівною про чесноти покійника і про те, що, очевидно, чекало його спадкоємця. (Про приїзд Троєкурова і про те, як його вітали, було вже відомо всій околиці, і тамтешні політики провіщали важливі з цього наслідки).

— Що буде, те й буде,— сказала попадя,— а жаль, якщо не Володимир Андрійович буде нашим паном. Молодець, нема чого казати.

— А кому ж, як не йому, й бути у нас паном,— перебила Єгорівна.— Даремно Кирило Петрович і гарячиться. Не на боязкого напав: мій соколик і сам за себе постоїть, та й, бог дасть, благодійники його не залишать. Занадто чванливий Кирило Петрович! а таки підібгав хвоста, коли Гришка мій закричав йому: Геть, старий пес!—геть з двору!

— Ох, лишенько, Єгорівно,— сказав дячок,— та як у Григорія і язик повернувся; я швидше ладен, здається, лаяти владику, ніж скося глянути на Кирила Петровича. Як побачиш його, страх і трепет, і піт котиться, а спина сама так і гнеться, так і гнеться...

— Суєта суєт,— сказав священик,— і Кирилові Петровичу проспівують вічну пам'ять, усе як нині й Андрієві Гавриловичу, хіба що похорон буде багатший, та гостей накликають більше, а богові чи не однаково!

— Ах, батюшко! і ми хотіли закликати всю околицю, та Володимир Андрійович не захотів. Адже в нас усього доволі,— є чим пригостити, та що робитимеш. Принаймні,

коли нема людей, так уже хоч вас почастую, дорогі гості наші.

Ця ласкава обіцянка і надія знайти ласий пиріг прискорили ходу співбесідників, і вони щасливо прибули в панський дім, де стіл був уже накритий і горілка подана.

Тимчасом Володимир заглиблювався в гущавину дерев, ходою і втомою намагаючись заглушати душевну скорботу. Він ішов не розбираючи дороги; гілки щохвилини зачіпали й дряпали його, нога його щохвилини грузла в болоті,— він нічого не помічав. Нарешті добрався він до маленької лощини, з усіх боків оточеної лісом; струмочок звивався мовчки біля дерев, напівоголених осінню. Володимир зупинився, сів на холодний дерен, і думки одна за одну похмуріші стиснулися в душі його... Гостро відчував він свою самотність. Майбутнє поставало для нього вкрите грізними хмарами. Ворожнеча з Троєкуровим віщувала йому нові нещастя. Бідний його маєток міг відійти від нього в чужі руки; в такому разі злидні чекали його. Довго сидів він нерухомо на тому ж місці, дивлячись на тихий плин струмка, що ніс кілька побляклих листків і живо нагадував йому вірну подобу життя — подобу таку звичайну. Нарешті помітив він, що почало смеркати; він підвівся і пішов шукати дорогу додому, та ще довго блукав у незнайомому лісі, доки не натрапив на стежку, яка й привела його просто до воріт його дому.

Назустріч Дубровському попався піп з усім причтом. Спало на думку, що це нещаслива прикмета. Він мимоволі пішов стороною і зник за деревами. Вони його не помітили і з запалом розмовляли між собою, проходячи мимо нього.

— Відійди від зла і сотвори благо, — говорив піп попаді, — нічого нам тут залишатися. Не твоя біда, чим би справа не скінчилася.— Попада щось відповіла, але Володимир не міг її розчутти.

Наближаючись, побачив він силу народу; селяни й дворові люди товпилися на панському дворі. Здалека почув Володимир незвичайний шум і гомін. Біля сарая стояли дві тройки. На ґанку кілька незнайомих людей у мундирних сюртуках, здавалося, про щось радились.

— Що це значить?—спитав він сердито Антона, який біг йому назустріч.— Це хто такі, і що їм треба?

— Ах, батечку Володимире Андрійовичу,— відказав старий, задихаючись.— Суд приїхав. Віддають нас Троєкурову, відбирають нас від твоєї милості!..

Володимир понурив голову, люди його оточили нещасного свого господаря. "Батьку ти наш,— кричали вони, цілуючи йому руки,— не хочемо іншого пана, крім тебе, накажи, паночку, з судом ми впораємося. Помремо, а не відступимось".—Володимир дивився на них, і дивні почуття хвилювали його. "Стійте тихо",— сказав він їм,— а я з приказними переговорю". — "Переговори, батечку, — закричали йому з юрби, — та всовісти окаянних".

Володимир підійшов до чиновників. Шабашкін, з картузом на голові, стояв, узявшись у боки, і гордо позирав навколо себе. Справник, високий і гладкий чоловік, років п'ятдесяти, з червоним обличчям і з вусами, побачивши, що наближається Дубровський, крикнув і вимовив охриплим голосом: "Отже, я вам повторюю те, що вже

сказав: за ухвалою повітового суду віднині належите ви Кирилові Петровичу Троєкурову, особу якого представляє тут п. Шабашкін. Слухайтеся його в усьому, що тільки накаже, а ви, жінки, любіть і шануйте його, а він до вас дуже охочий".— При цьому дотепі справник зареготав, а Шабашкін та інші члени за ним услід. Володимир кипів від обурення. "Дозвольте дізнатися, що це значить?"— запитав він з удаваною байдужістю у веселого справника. "А це те значить,— відповів хитромудрий чиновник,— що ми приїхали вводити у володіння цього Кирила Петровича Троєкурова і просити всіх інших забиратися звідси, поки живі здорові".— "Але ви могли б, здається, звернутися до мене перше, ніж до моїх селян, і об'явити поміщикам про усунення від влади..." "А ти хто такий?"— сказав Шабашкін з зухвалим поглядом.— Колишній поміщик Андрій Гаврилів син Дубровський з волі божої помер,— ми вас не знаємо, та й знати не хочемо".

— Володимир Андрійович наш молодий пан,— почувся голос із натовпу.

— Хто там посмів рота роззявити, — сказав грізно справник,— який пан, який Володимир Андрійович?— пан ваш Кирило Петрович Троєкуров, чи чуєте, йолопи.

— Як би не так,— сказав той самий голос.

— Та це бунт!—закричав справник.— Гей, старосто, сюди!

Староста виступив наперед.

— Відшукай зараз же, хто смів зі мною розмовляти, я його!

Староста звернувся до натовпу, питаючи, хто говорив? але всі мовчали; незабаром у задніх рядах знявся гомін, почав дужчати і в одну хвилину перетворився в найжахливіші зойки. Справник стишив голос і хотів було їх умовляти. "Та що на нього дивитись,— закричали дворові,— хлопці! геть їх!"— і весь натовп посунув. Шабашкін та інші чиновники поспішно кинулись у сіни — і замкнули за собою двері.

"Хлопці, в'язати!" — закричав той же голос,— і натовп почав налягати... "Стійте,— крикнув Дубровський,— Дурні! що це ви? ви губите і себе і мене.— Ідіть по дворах, і дайте мені спокій. Не бійтесь, государ милостивий, я буду просити його. Він нас не скривдить. Ми всі його діти. А як йому за вас заступатися, коли ви почнете бунтувати та розбійничати".

Слова молодого Дубровського, його гучний голос і величний вигляд справили бажаний вплив. Народ затих, розійшовся, подвір'я спустіло. Члени сиділи в сінях. Нарешті Шабашкін тихенько відімкнув двері, вийшов на ґанок і з принизливими поклонами став дякувати Дубровському за його милостиве заступництво. Володимир слухав його з презирством і нічого не відповідав. "Ми вирішили,— вів далі засідатель,— з вашого дозволу залишитись тут ночувати; а то вже темно і ваші мужики можуть напасти на нас по дорозі. Зробіть таку ласку: накажіть постелити нам хоч сіна у вітальні; вдосвіта ми поїдемо собі".

— Робіть, що хочете,— відповів їм сухо Дубровський,— я тут уже не хазяїн.— З цим словом він пішов у кімнату батька свого, і замкнув за собою двері.

РОЗДІЛ VI

"Отже, все скінчено, — сказав він сам до себе;— ще вранці мав я куток і шматок

хліба. Завтра повинен я буду залишити оселю, де я народився і де помер мій батько, винуватцеві його смерті і моїх злиднів". І очі його нерухомо спинились на портреті його матері. Живописець змалював її схиленою на поруччя, в білому ранковому платті з червоною трояндою у волоссі. "І портрет цей дістанеться ворогові моєї сім'ї,— подумав Володимир,— його закинуть у комору разом з поламаними стільцями або повісять у передпокої, як об'єкт насмішок і зауважень його псарів, а в її спальні, в кімнаті, де помер батько, оселиться його прикажчик, або розміститься його гарем. Ні! ні! нехай же і йому не дістанеться сумний дім, з якого він виганяє мене". Володимир зціпив зуби, страшні думки виникали в голові його. Голоси под'ячих доходили до нього, вони хазяйнували, вимагали то того, то іншого і неприємно заважали йому серед сумних його роздумів. Нарешті все стихло.

Володимир відімкнув комоди й шухляди, заходився розбирати папери покійного. Вони здебільшого складались із господарських рахунків і листування в різних справах. Володимир розірвав їх, не читаючи. Між ними натрапив він на пакунок з написом: листи моєї Дружини. З великим хвилюванням Володимир узявся за них: вони написані були під час турецького походу і були адресовані в армію із Кістеньовки. Вона описувала йому своє самотнє життя, господарські заняття, з ніжністю нарікала на розлуку і закликала його додому, в обійми доброї подруги; в одному з них вона висловлювала йому свій неспокій щодо здоров'я маленького Володимира; в іншому вона раділа його раннім здібностям і передбачала для нього щасливе й блискуче майбутнє. Володимир зачитався і забув усе на світі, поринувши душею в світ родинного щастя, і не помітив, як минув час. Стінний годинник пробив одинадцять. Володимир поклав листи в кишеню, взяв свічку і вийшов з кабінету. В залі приказні спали на підлозі. На столі стояли склянки, які вони спорожнили, і міцний дух рому було чути по всій кімнаті. Володимир з огидою пройшов мимо них до передпокою.— Двері були замкнуті. Не знайшовши ключа, Володимир вернувся в залу,— ключ лежав на столі, Володимир відімкнув двері і наткнувся на чоловіка, що причаївся в кутку; сокира блищала в нього, і, повернувшись до нього з свічкою, Володимир пізнав Архипа-ковалю. "Ти чого тут?"—спитав він.— Ох, Володимире Андрійовичу, це ви,— відповів Архип пошепки,— господи, помилуй і спаси! добре, що ви йшли з свічкою!— Володимир дивився на нього з подивом.— "Чого ти тут причаївся?"—запитав він ковалю.

— Я хотів... я прийшов... було провідати, чи всі дома,— тихо відповів Архип, запинаючись.

— А навіщо з тобою сокира?

— Сокира навіщо? Та як же без сокири нині й ходити. Ці приказні такі, бач, бешкетники,— так і дивись...

— Ти п'яний, кинь сокиру, піди виспись.

— Я п'яний? Батечку Володимире Андрійовичу, бог свідок, жодної краплини в роті не було... та й чи до вина тепер, чи це чувана річ — под'ячі задумали нами володіти, под'ячі женуть наших панів з панського двору... Ач як вони хропуть, окаянні; всіх би разом, та й кінці в воду.

Дубровський нахмурився. "Слухай, Архипе,— сказав він, трохи помовчавши,— не діло ти затіяв. Не приказні винні. Засвіти-но ти ліхтаря, іди за мною",

Архип узяв свічку з рук пана, відшукав за пічкою ліхтар, засвітив його, і обидва тихо зійшли з ганку і пішли навколо двору. Сторож почав бити в чавунну дошку, собаки загавкали. "Хто сторожі?" — запитав Дубровський.— "Ми, батечку,— відгукнувся тонкий голос,— Васи́лиса та Луке́рія".— "Ідіть собі додому,— сказав їм Дубровський, — вас не треба".— "Шабаш",— промовив Архип.— "Спасибі, кормителю",— відповіли баби і зразу ж подалися додому.

Дубровський пішов далі. Двоє людей наблизились до нього; вони його гукнули. Дубровський пізнав голос Антона і Гриші. "Чому ви не спите?"—спитав він їх.— "Чи до сну нам,— відповів Антон. — До чого ми дожили, хто б подумав..."

— Тихше!— перепинив Дубровський,— де Єгорівна?

— В панському домі, в своїй світлиці,—відповів Гриша.

— Піди, приведи її сюди, та виведи з будинку всіх наших людей, щоб жодної душі в ньому не залишалось, крім приказних,— а ти, Антоне, запряжи воза.

Гриша пішов і через хвилину з'явився з своєю матір'ю... Стара не роздягалась цієї ночі; крім приказних, ніхто в домі не стуляв очей.

— Чи всі тут?— спитав Дубровський,— чи не лишилося кого в домі?

— Нікого, крім под'ячих,— відказав Гриша.

— Давайте сюди сіна або соломи,— сказав Дубровський.

Люди побігли до стайні й вернулися, несучи оберемки сіна.

— Підкладіть під ґанок. Отак. Ну, хлопці, вогню! Архип відкрив ліхтар — Дубровський запалив скіпку.

— Чекай,— сказав він Архипові,— здається, кваплячись, я замкнув двері в передпокій, піди швидше відімкни їх.

Архип побіг у сіни—двері були відімкнуті. Архип замкнув їх на ключ, примовляючи напівголосно: як би не так, відімкни! — і вернувся до Дубровського.

Дубровський підніс скіпку, сіно спалахнуло, полум'я шугнуло вгору і освітило все подвір'я.

— Ой лишенько,— жалібно закричала Єгорівна,— Володимире Андрійовичу, що ти робиш!

— Мовчи,— сказав Дубровський.— Ну, діти, прощайте, іду, куди бог поведе; будьте щасливі з новим вашим паном.

— Батечку наш, кормителю,— відповідали люди,— помремо, не залишимо тебе, ідемо з тобою.

Коней було подано; Дубровський сів з Гришею на воза і призначив їм місцем побачення Кістенівський гай. Антон ударив по конях, і вони виїхали з двору.

Знявся вітер. За хвилину полум'я охопило весь будинок. Червоний дим звивався над покрівлею. Шибки тріщали, сипались, палаючі колоди стали падати, розлігся жалібний зойк і крики: "горимо, рятуйте, рятуйте".—"Ще б пак",— сказав Архип, дивлячись із злобною усмішкою на пожежу.— "Архипушко,— говорила йому Єгорівна,— порятуй їх,

окаянних, бог тобі віддячить".

— Ще б пак,— відповів коваль.

В цю хвилину приказні показалися у вікні, силкуючись виламати подвійні рами. Але тут покрівля з тріском завалилась, і зойки стихли.

Незабаром уся двірня висипала на подвір'я. Жінки з криком поспішали рятувати своє манаття, дітвора стрибала, милуючись пожежею. Іскри полетіли вогненною заметіллю, хати зайнялися.

— Тепер усе гаразд,— сказав Архип,— як горить, га? Мабуть, із Покровського гарно дивитись.

В цю хвилину нове видовище привернуло його увагу; кішка бігала по покрівлі палаючого сарая, не знаючи, куди стрибнути — з усіх боків оточувало її полум'я. Бідна тварина жалісним нявчанням кликала на допомогу. Хлопчаки заходилися від сміху, дивлячись на її відчай. "Чого смієтеся, чортенята,— сказав їм сердито коваль.— Бога не боїтеся; божя тварина гине, а ви здуру радієте",— і, поставивши драбину на покрівлю, що вже зайнялася, він поліз за кішкою. Вона зрозуміла його намір і з виглядом квапливої вдячності вчепилася за його рукав. Напівобгорілий коваль зі своєю здобиччю поліз униз. "Ну, хлопці, прощайте,— сказав він збентежений двірні,— мені тут робити нема чого. Щасливо, не згадуйте мене лихом".

Коваль пішов; пожежа лютувала ще якийсь час. Нарешті, вщухла, і купи жару без полум'я ясно жевріли в темряві ночі, і побіля них бродили погорілі жителі Кістенювки.

РОЗДІЛ VII

На другий день звістка про пожежу рознеслася по всій околиці. Всі говорили про неї з різними догадками й припущеннями. Одні запевняли, що люди Дубровського, напившись п'яними на похороні, запалили будинок з необережності, інші обвинувачували приказних, які підгуляли на новосіллі, багато хто запевняв, що він сам згорів із земським судом і з усіма дворовими. Дехто догадувався про істину і твердив, що винуватцем цього жахливого лиха був сам Дубровський, спонуканий злобою і відчаєм. Троекуров приїжджав другого дня на місце пожежі і сам чинив слідство. Виявилося, що справник, засідатель земського суду, стряпчий і писар, так само як Володимир Дубровський, няня Єгорівна, дворовий чоловік Григорій, кучер Антон і коваль Архип пропали невідомо куди. Всі дворові засвідчили, що приказні згоріли в той час, як завалилась покрівля; обгорілі кістки їхні були знайдені. Баби Василиса і Лукерія сказали, що Дубровського і Архипа-ковалю бачили вони за кілька хвилин перед пожежею. Коваль Архип, за загальним свідченням, був живий і, можливо, головний, якщо не єдиний, винуватець пожежі. На Дубровського були великі підозри. Кирило Петрович послав губернаторові докладний опис усієї події, і нова справа зав'язалась.

Незабаром інші вісті дали іншу поживу цікавості й балачкам. В ** з'явилися розбійники і нагнали жаху по всіх околицях. Заходи, вжиті проти них урядом, виявилися недостатніми. Грабування, чим далі дивовижніші, відбувалися одне за одним. Не було безпеки ні по шляхах, ні по селах. Кілька трійок, на яких повно було розбійників, роз'їжджали вдень по всій губернії, зупиняли подорожніх і пошту,

приїжджали в села, грабували поміщицькі будинки і знищували їх вогнем. Начальник ватаги славився розумом, відважністю і якоюсь великодушністю. Розповідали про нього чудеса; ім'я Дубровського було в усіх на устах, всі були певні, що він, а не хто інший стояв на чолі відважних злочинців. Дивувало одне — маєтки Троєкурова були помилені; розбійники не пограбували у нього жодного сарая, не зупинили жодного воза. З звичайною своєю пихою Троєкуров приписував цей виняток страху, який умів він вселити всій губернії, а також і чудовій поліції, заведений ним у його селах. Спочатку сусіди сміялись між собою із зарозумілості Троєкурова і кожен день чекали, щоб непрохані гості відвідали Покровське, де було їм чим пожитися, але зрештою змушені були з ним погодитись і визнати, що й розбійники виявляли до нього незрозумілу пошану... Троєкуров тріумфував, і при кожній звістці про нове пограбування Дубровського розсипався в насмішках відносно губернатора, справників та ротних командирів, від яких Дубровський зникав завжди без будь-якої шкоди.

Тимчасом настало 1-е жовтня — день храмового свята в селі Троєкурова. Але перш ніж приступимо до опису цього торжества і подальших подій, ми повинні познайомити читача з особами для нього новими, або про які ми злегка тільки згадали на початку нашої повісті.

РОЗДІЛ VIII

Читач, певно, вже догадався, що дочка Кирила Петровича, про яку сказали ми лише кілька слів, є героїня нашої повісті. В епоху, яку ми описуємо, їй було 17 літ, і краса її була в повному розквіті. Батько любив її до нестями, але повадився з нею з властивим йому свавіллям, то стараючись догоджати найменшим її примхам, то лякаючи її суворим, а інколи й жорстоким поводженням. Впевнений у її прив'язаності, ніколи не міг він добитися її довір'я. Вона звикла таїти від нього свої почуття й думки, бо ніколи не могла знати напевно, як будуть вони сприйняті. Вона не мала подруг і виросла в самотині. Жінки й дочки сусідів рідко їздили до Кирила Петровича, звичайні розмови і розваги якого вимагали товариства чоловіків, а не присутності дам. Рідко наша красуня з являлась серед гостей, що бенкетували у Кирила Петровича. Величезна бібліотека, складена здебільшого з творів французьких письменників XVIII століття, була віддана в її розпорядження. Батько її, який ніколи не читав нічого, крім "Досконалої Куховарки", не міг керувати нею у виборі книг, і Маша, природно, перекидавши твори всякого роду, спинилась на романах. Таким чином довершила вона своє виховання, розпочате колись під керівництвом мамзель Мімі, якій Кирило Петрович виявляв велике довір'я і прихильність і яку змушений був, нарешті, вислати нишком до іншого маєтку, коли наслідки цієї приязні стали надто явними. Мамзель Мімі залишила після себе згадку досить приємну. Вона була добра дівчина і ніколи не зловживала впливом, який видимо мала над Кирилом Петровичем, чим відрізнялася вона від інших наперсниць, яких він раз у раз міняв. Сам Кирило Петрович, здавалося, любив її більше за інших, і чорноокий хлопчик, пустун років дев'яти, який нагадував південні риси m-lle Мімі, виховувався при ньому і визнаний був за його сина, незважаючи на те, що безліч босих дітлахів, як дві краплини води схожих на Кирила

Петровича, бігали перед його вікнами і вважались дворовими. Кирило Петрович виписав із Москви для свого маленького Саші француза-вчителя, який і прибув у Покровське під час подій, які ми тепер описуємо.

Цей учитель сподобався Кирилові Петровичу своєю приємною зовнішністю і простим поведженням. Він подав Кирилові Петровичу свої атестати і лист від одного з родичів Троекурова, у якого чотири роки жив він гувернером. Кирило Петрович все це переглянув і був невдоволений тільки молодістю свого француза —не тому, що вважав би цю милу ваду несумісною з терпінням і досвідченістю, такими потрібними в нещасному званні учителя, але в нього були свої сумніви, які зараз же й вирішив йому пояснити. Для цього велів він покликати до себе Машу (Кирило Петрович по-французьки не говорив, і вона була йому за перекладача).

— Підійди сюди, Машо: скажи ти цьому мусьє, що так тому й бути, приймаю його; тільки з умовою, щоб він у мене до моїх дівчат не посмів залицятися, а то я його, собачого сина... переклади це йому, Машо.

Маша почервоніла і, звернувшись до вчителя, сказала йому по-французьки, що батько її сподівається на його скромність і порядну поведінку.

Француз їй вклонився і відповів, що він сподівається заслужити повагу, навіть якщо відмовлять йому у прихильності.

Маша слово в слово переклала його відповідь.

— Добре, добре,— сказав Кирило Петрович,— не треба йому ні прихильності, ні поваги. Діло його доглядати Сашу і вчити граматики та географії, переклади це йому.

Марія Кирилівна пом'якшила в своєму перекладі грубі вислови батька, і Кирило Петрович відпустив свого француза у флігель, де призначена була йому кімната.

Маша не звернула ніякої уваги на молодого француза, вихована в аристократичних забобонах, учитель був для неї щось подібне до слуги чи майстрового, а слуга чи майстровий не здавався їй людиною. Вона не помітила і враження, яке вона справила на m-г Дефоржа, ні його збентеження, ні його трепету, ні того, як змінився голос. Кілька днів підряд після того вона зустрічала його досить часто, не вшановуючи більшою увагою. Несподівано дістала вона про нього зовсім нове уявлення.

Надворі в Кирила Петровича виховувалося звичайно кілька ведмежат і становили вони одну з головних розваг покровського поміщика. В першій їхній молодості ведмежат приводили щоденно до вітальні, де Кирило Петрович цілими годинами возився з ними, нацьковуючи їх на кішок і щенят. Коли вони мужніли, прив'язували їх на цеп у чеканні справжнього цькування. Зрідка виводили перед вікна панського дому і підкочували їм порожню винну бочку, з набитими гвіздками; ведмідь обнюхував її, потім тихенько об неї торкався, колов собі лапи, розсердившись, штовхав її дужче, і дужчим ставав біль. Він зовсім шаленів, з ревом кидався на бочку, доки не відбирали у бідного звіра предмет марної його люті. Траплялось, що у віз впрягали пару ведмедів, волею чи неволею садовили в нього гостей, і пускали їх мчати на волю божу. Але найкращим жартом вважався у Кирила Петровича такий.

Зголоднілого ведмедя замкнуть бувало в порожній кімнаті, прив'язавши його

вірвовкою до кільця, вгвинченого в стіну. Вірвовка була завдовжки майже через усю кімнату, так що один тільки протилежний куток міг бути безпечним від нападу страшного звіра. Приводили звичайно новачка до дверей цієї кімнати, ненароком вштовхували його до ведмедя, двері замикались і нещасну жертву залишали сам на сам з кошлатим пустельником. Бідний гість, з обірваною полою і до крові подряпаний, скоро відшукував безпечний куток, але змушений був, інколи на протязі трьох годин, стояти, притиснувшись до стіни і бачити, як розлючений звір за два кроки від нього ревів, стрибав, ставав дибки, рвався і силкувався до нього дотягтися. Такі були благородні розваги російського барина! Через кілька днів після приїзду вчителя Троекуров згадав про нього і вирішив угостити його у ведмежій кімнаті: для цього, покликавши його якось уранці, повів він його з собою темними коридорами; раптом бічні двері відчинились, двоє слуг вштовхують у них француза і замикають їх на ключ. Опам'ятавшись, учитель побачив прив'язаного ведмедя, звір почав пирхати, здалека обнюхуючи свого гостя, і раптом, піднявшись на задні лапи, пішов на нього... Француз не збентежився, не побіг і чекав нападу. Ведмідь наближався. Дефорж витяг з кишені маленький пістолет, вклав його в вухо голодному звіру і вистрілив. Ведмідь повалився. Всі збіглися, двері відчинились, Кирило Петрович увійшов, здивований розв'язкою свого жарту. Кирило Петрович хотів неодмінно з'ясувати всю справу: хто попередив Дефоржа про жарт, для нього приготований, або для чого в нього в кишені був заряджений пістолет. Він послав по Машу. Маша прибігла і переклала французові запитання батька.

— Я не чув про ведмедя,— відповів Дефорж,— але я завжди ношу при собі пістолети, бо не маю наміру терпіти образу, за яку, в моєму званні, не можу вимагати задоволення.

Маша дивилася на нього з подивом, і переклала слова його Кирилові Петровичу. Кирило Петрович нічого не відповів, звелів витягти ведмедя і зняти з нього шкуру; потім, звернувшись до своїх людей, сказав: "От так молодець! не злякався, їй-богу, не злякався". З тієї хвилини він Дефоржа полюбив і не думав уже його випробовувати.

Але випадок цей справив ще більше враження на Марію Кирилівну. Уява її була вражена: вона бачила мертвого ведмедя і Дефоржа, який спокійно стояв над ним і спокійно з нею розмовляв. Вона побачила, що хоробрість і горде самолюбство не виключно належать одному станові, і з того часу почала виявляти до молодого вчителя пошану, яка дедалі ставала все уважнішою. Між ними завелись деякі стосунки. У Маші був прекрасний голос і великі музикальні здібності; Дефорж узявся давати їй уроки. Після цього читачеві вже нетрудно догадатися, що Маша в нього закохалася, сама ще в тому собі не признаючись.

ДУБРОВСЬКИЙ

1832 — 1833

ТОМ ДРУГИЙ

РОЗДІЛ IX

Напередодні свята гості почали з'їжджатись, одні зупинялись в панському домі й у

флігелях, інші у прикажчика, треті у священника, четверті у заможних селян. У стайнях повно було дорожніх коней, двори й сараї заставлені різними екіпажами. О дев'ятій годині ранку задзвонили до обідні, і все потяглося до нової кам'яної церкви, збудованої Кирилом Петровичем і щороку прикрашуваної його дарами. Зібралась така сила почесних богомольців, що прості селяни не могли вміститися в церкві і стояли на паперті та в огradі. Обідня не починалась, чекали Кирила Петровича. Він приїхав у колясці шестернею і урочисто пішов на своє місце, супроводжуваний Марією Кирилівною. Погляди чоловіків і жінок звернулись на неї; перші дивувались її красі, другі з уважністю оглянули її вбрання. Почалась обідня, домашня півча співала на криласі, Кирило Петрович сам підтягав, молився, не дивлячись ні праворуч, ні ліворуч, і з гордою смиренністю вклонився до землі, коли диякон громогласно згадав і про засновника храму цього.

Обідня скінчилась. Кирило Петрович перший підійшов до хреста. Всі рушили за ним, потім сусіди підійшли до нього з шануванням. Дами оточили Машу. Кирило Петрович, виходячи з церкви, запросив усіх до себе обідати, сів у коляску і рушив додому. Всі поїхали слідом за ним. Кімнати наповнились гостями. Щохвилини входили нові особи, і насилу могли пробратись до господаря. Панії сіли статечним півколом, одягнуті по запізнілій моді, в приношених і дорогих убраннях, всі в перлах та брильянтах, чоловіки товпилися біля ікри та горілки, з гучним різноголоссям розмовляючи між собою. В залі накривали стіл на 80 приборів. Слуги метушились, розставляючи пляшки й графини і поправляючи скатерки. Нарешті дворецький проголосив: "страви подано",— і Кирило Петрович перший пішов сидати за стіл, за ним рушили дами і поважно зайняли свої місця, дотримуючись певного старшинства, панночки скупчились між собою як полохливе стадо кізочок і вибрали собі місця одна біля одної. Проти них розмістились чоловіки. Кінець столу сів учитель біля маленького Саші.

Слуги почали розносити тарілки за чинами, а якщо виникав сумнів, керувались лафатерськими догадками, і майже завжди безпомилково. Брязкіт тарілок і ложок злився з гомінкою розмовою гостей. Кирило Петрович весело оглядав свою трапезу і сповна втішався щастям хлібосола. В цей час в'їхала на подвір'я коляска, запряжена шестериком. "Це хто?" — спитав господар. "Антон Пафнутійович" — відповіло кілька голосів. Двері відчинились, і Антон Пафнутійович Спицин, товстий чоловік років п'ятдесяти, з круглим і рябим обличчям, прикрашеним потрійним підборіддям, ввалився в їдальню, кланяючись, усміхаючись і вже збираючись просити пробачення... "Прибор сюди,— закричав Кирило Петрович,— будь ласка, Антоне Пафнутійовичу, сідай, та скажи нам, що це значить: не був на моїй обідні і на обід спізнився. Це на тебе не схоже: ти і богомольний і поїсти любиш".— "Вибачте,— відповів Антон Пафнутійович, прив'язуючи серветку в петельку горохового каптана,—вибачте, батечку Кирило Петровичу, я було рано вирушив у дорогу, та не встиг від'їхати і десяти верст, як раптом шина на передньому колесі пополам — що тут скажеш? На щастя, недалеко було від села; поки до нього добрались, та відшукали коваля, та все сяк-так полагодили,

минуло рівно гри години, робити було нічого, їхати близьким шляхом через Кістенювський ліс я не наважився, а подався в об'їзд..."

— Еге! — перебив Кирило Петрович, — та ти, видно, не з доброго десятка: чого ти боїшся?

— Як чого боюсь, батечку Кирило Петровичу, а Дубровського; так і дивись, щоб не потрапити йому в лабеті. Він хлопець не промах, нікому не попустить, а з мене, мабуть, і дві шкури здере.

— За що ж, братіку, така шана?

— Як за що, батечку Кирило Петровичу? а за позов покійника Андрія Гавриловича. Чи не я в догоду вам, тобто по совісті і справедливості, засвідчив, що Дубровські володіють Кістенювкою без усякого на те права, а єдино з ласки вашої. І покійник (царство йому небесне) обіцяв зі мною по-своєму розквитатись, а синок, мабуть, дотримає слова батькового. Досі бог милував. Всього-навсього пограбували в мене один амбар, та так і дивись, що й до садиби доберуться.

— А в садибі буде їм роздолля, — зауважив Кирило Петрович, — певно, червона шкатулочка повнісінька...

— Де там, батечку Кирило Петровичу. Була повна, а нині зовсім спорожніла!

— Годі брехати, Антоне Пафнутійовичу. Знаємо ми вас; куди тобі гроші витратити, дома живеш свиня свинею, нікого не приймаєш, своїх мужиків обдираєш, знай складаєш та й тільки.

— Ви все зволите жартувати, батечку Кирило Петровичу, — пробурмотів, усміхаючись, Антон Пафнутійович, — а ми, їй-богу, розорились, — і Антон Пафнутійович почав заїдати панський жарт господаря жирним шматком кулеб'яки. Кирило Петрович залишив його і звернувся до нового справника, який вперше завітав до нього і сидів на другому кінці стола біля вчителя.

— А що, піймаєте хоч ви Дубровського, пане справнику?

Справник злякався, вклонився, усміхнувся, заїкнувся і вимовив нарешті: — Постараємось, ваше превосходительство.

— Гм, постараємось. Давно, давно стараються, а пуття все-таки нема. Та правда, навіщо й ловити його. Розбої Дубровського благодать для справників: роз'їзди, слідства, підводи, а грошки в кишеню. Як такого благодійника погубити? Хіба не правда, пане справнику?

— Суцця правда, ваше превосходительство, — відповів зовсім зніяковілий справник. Гості зареготали.

— Люблю молодця за щирість, — сказав Кирило Петрович, — а жаль покійного нашого справника Тараса Олексійовича; якби не спалили його, то в околиці було б тихіше. А що чути про Дубровського? де його бачили востаннє?

— У мене, Кирило Петровичу, — пропищав товстий дамський голос, — минулого вівторка обідав він у мене...

Всі погляди звернулись на Анну Савівну Глобову, досить простодушну вдову, яку всі любили за добру і веселу вдачу. Всі з цікавістю приготувались почути її розповідь.

— Треба знати, що три тижні тому послала я прикажчика на пошту з грошима для мого Ванюші. Сина я не балую, та й не спроможна балувати, хоч би й хотіла; та все ж самі зволите знати: офіцерові гвардії треба утримувати себе пристойно, і я з Ванюшею ділюсь, як можу, своїми прибуточками. Ось і послала йому 2000 карбованців, хоч Дубровський не раз спадав мені на думку, та думаю: місто близько, всього сім верст, може, таки бог пронесе. Дивлюсь: увечері мій прикажчик повертається, блідий, обірваний і пішки — я так і ахнула.— "Що таке? Що з тобою трапилося?" Він мені: "Матінко Анно Савівно, розбійники пограбували; самого мало не вбили, сам Дубровський був тут, хотів повісити мене, та зглянувся і відпустив, зате всього обібрав, забрав і коня і воза". Я обмерла; царю мій небесний, що буде з моїм Ванюшею? Робити нічого: написала я синові листа, розповіла йому все і послала йому своє благословення без копійки грошей.

Минув тиждень, другий — раптом в'їжджає до мене на подвір'я коляска. Якийсь генерал просить зі мною побачитись: ласкаво просимо; входить до мене чоловік років 35-ти, смуглявий, чорноволосий, з вусами, з бородою, чистий портрет Кульнева, рекомендується мені, як друг і товариш по службі покійного чоловіка Івана Андрійовича; він, мовляв, їхав мимо і не міг не заїхати до його вдови, знаючи, що я тут живу. Я пригостила його чим бог послав, розговорилися про те, про се, нарешті і про Дубровського. Я розповіла йому своє горе. Генерал мій нахмурився. "Це дивно,— сказав він,— я чув, що Дубровський нападає не на всякого, а на відомих багатців, але й тут ділиться з ними, а не грабує дочиста, а в убивствах ніхто його не обвинувачує; чи нема тут шахрайства, накажіть лишень покликати вашого прикажчика". Пішли по прикажчика, він з'явився; тільки побачив генерала, він так і остовпів. "Розкажи-но мені, братіку, як це тебе Дубровський пограбував і як він хотів тебе повісити". Прикажчик мій затремтів і впав генералові в ноги.— Батечку, пробачте,— лихий попутав — збрехав.— "Коли так,— відповів генерал,— так розкажи ж пані, як усе трапилось, а я послухаю". Прикажчик не міг отямитись. "Ну що ж,— продовжував генерал,— розповідай: де ти зустрівся з Дубровським?"— Біля двох сосон, батечку, біля двох сосон.— "Що ж сказав він тобі?" — Він спитав у мене, чий ти, куди їдеш і чого?—"Ну, а потім?"— А потім вимагав він листа і грошей.— "Ну". —Я віддав йому листа і гроші.— "А він?.. Ну — а він?" — Батечку, винен.—"Ну, що ж він зробив?"—Він повернув мені гроші й листа та й сказав: іди собі з богом, здай це на пошту.— "Ну, а ти?"— Батечку, винен.— "Я тобі, голубчику, покажу,— сказав грізно генерал,— а ви, пані, накажіть обшукати скриню цього шахрая, і віддайте його мені на руки, а я його провчу. Знайте, що Дубровський сам був гвардійським офіцером, він не захоче скривдити товариша". Я догадувалась, хто був його превосходительство, нічого мені було з ним говорити. Кучери прив'язали прикажчика до козлів коляски. Гроші знайшли; генерал у мене пообідав, потім зразу ж поїхав і забрав з собою прикажчика. Прикажчика мого знайшли другого дня в лісі, прив'язаного до дуба і обдертого, як липку.

Всі слухали мовчки розповідь Анни Савівни, особливо панночки. Багато з них потай

йому співчували, вбачаючи в ньому героя романічного, особливо Марія Кирилівна, палка мрійниця, перейнята таємничими страхіттями Радкліф.

— І ти, Анно Савівно, гадаєш, що у тебе був сам Дубровський?— спитав Кирило Петрович.— Дуже ж ти помилилась. Не знаю, хто був у тебе в гостях, а тільки не Дубровський.

— Як, батечку, не Дубровський, та хто ж, як не він, виїде на дорогу і почне спиняти прохожих та їх обшукувати.

— Не знаю, а вже певно не Дубровський. Я пам'ятаю його дитиною; не знаю, чи почорніло в нього волосся, а тоді він був кучерявий білявенький хлопчик, але знаю напевно, що Дубровський на п'ять років старший від моєї Маті, і що, виходить, йому не 35 років, а близько 23-х.

— А так, ваше превосходительство,— промовив справник,— у мене в кишені і прикмети Володимира Дубровського. В них точно сказано, що йому 23-й рік.

— А!— сказав Кирило Петрович,— до речі: прочитай-но, а ми послухаємо; не погано нам знати його прикмети; може, на очі попадеться, то не викрутиться.

Справник витяг з кишені досить брудний аркуш паперу, розгорнув його поважно і почав читати протягом:

"Прикмети Володимира Дубровського, складені за свідченням колишніх його дворових людей.

"З народження 23 років, зросту середнього, обличчя чисте, бороду голить, очі має карі, волосся русаве, ніс прямий. Прикмети особливі: таких не виявлено".

— І тільки?—сказав Кирило Петрович.

—Тільки,— відповів справник, згортаючи папір.

— Вітаю, пане справнику. Оце так папір! за цими прикметами неважко буде вам відшукати Дубровського. Та хто ж не середнього зросту, у кого не русаве волосся, не прямий ніс, та не карі очі! Б'юсь об заклад, три години підряд говоритимеш із самим Дубровським, а не догадаєшся, з ким бог тебе звів. Нічого сказати, розумні голівоньки приказні!

Справник смиренно поклав у кишеню свій папір і мовчки взявся за гуску з капустою. Тимчасом слуги встигли вже кілька разів обійти гостей, наливаючи кожному його чарку. Кілька пляшок горського й цимлянського гучно були вже відкупорені і прийняті прихильно під назвою шампанського, обличчя починали червоніти, розмови ставали дзвінкішими, безладнішими й веселішими.

— Ну,— продовжував Кирило Петрович,— вже не бачити нам такого справника, як був покійник Тарас Олексійович! Цей був не промах, не роззява. Шкода, що спалили молодця, а то б від нього не втік би жодний з усієї зграї. Він би всіх до єдиного переловив, та й сам Дубровський не викрутився б і не відкупився. Тарас Олексійович гроші з нього взяти б узяв, та й самого б не випустив: такий був звичай у покійника. Нічого не вдієш, мабуть, треба мені втрутитися в цю справу та піти на розбійників з моїми домашніми. На перший випадок відряджу чоловік з двадцять, то вони й очистять злодійський гай; народ не боязкий, кожен сам один на ведмедя ходить, від розбійників

не накивають п'ятами.

— Чи здоровий ваш ведмідь, батечку Кирило Петровичу,— сказав Антон Пафнутійович, згадавши при цих словах про свого кошлатого знайомця і про деякі жарти, яких і він був колись жертвою.

— Мишка наказав довго жити,— відповів Кирило Петрович.— Помер славною смертю, від руки супротивника. Ось його переможець,— Кирило Петрович показував на Дефоржа; — вимінй образ мого француза. Він помстився за твою... з дозволу сказати... Пам'ятаєш?

— Як не пам'ятати,— сказав Антон Пафнутійович, почухуючись,— добре пам'ятаю. Так Мишка помер. Шкода Мишки, їй-богу шкода! який був забавник! який розумний! такого ведмеда іншого не знайдеш. Та навіщо мусьє вбив його?

Кирило Петрович з великим задоволенням почав розповідати про подвиг свого француза, бо мав щасливу властивість чванитись усім, що тільки не оточувало його. Гості з увагою слухали розповідь про Мишкину смерть і з подивом поглядали на Дефоржа, який, не підозріваючи, що мова йшла про його хоробрість, спокійно сидів на своєму місці і робив повчальні зауваження жвавому своєму вихованцеві.

Обід, що тривав близько трьох годин, закінчився; господар поклав серветку на стіл, всі встали і пішли до вітальні, де чекав їх кофій, карти й продовження пиятики, яка так славно почалася в їдальні.

РОЗДІЛ X

Близько сьомої години вечора дехто з гостей хотів їхати, але господар, якого розвеселив пунш, наказав замкнути ворота і оповістив, що до наступного ранку нікого з двору не випустить. Незабаром загриміла музика, двері в залу відчинились, і бал почався. Господар і його близькі сиділи в кутку, випиваючи склянку за склянкою і любуючись веселощами молоді. Старушки грали в карти. Кавалерів, як і всюди, де не квартирує яка-небудь уланська бригада, було менше, ніж дам, усі чоловіки, придатні на те, були завербовані. Учитель між усіма відзначався, він танцював більше за всіх. Усі панночки обирали його і вважали, що з ним дуже зручно вальсувати. Кілька разів кружляв він з Марією Кирилівною, і панночки насмішкувато за ними стежили. Нарешті десь близько півночі стомлений господар припинив танці, наказав подавати вечерю, а сам пішов спати.

Відсутність Кирила Петровича надала товариству більше волі і жвавості. Кавалери насмілились зайняти місце біля дам. Панночки сміялися і перешіптувалися з своїми сусідами; дами голосно розмовляли через стіл. Чоловіки пили, сперечались і реготали;— словом, вечеря була надзвичайно весела і залишила після себе багато приємних спогадів.

Одна тільки людина не брала участі в загальній радості —Антон Пафнутійович сидів похмурий і мовчазний на своєму місці, їв неуважно і здавався дуже стурбованим. Розмови про розбійників схвилювали його уяву. Ми незабаром побачимо, що він мав достатню причину їх побоюватись.

Антон Пафнутійович, закликаючи бога в свідки в тому, що червона шкатулка його

була порожня, не брехав і не грішив — червона шкатулка справді була порожня, гроші, що колись у ній зберігались, перейшли в шкіряну торбину, яку носив він на грудях під сорочкою. Цією тільки обережністю заспокоював він свою недовірливість до всього і вічну боязнь. Змушений залишитися ночувати в чужому домі, він боявся, щоб не влаштували його на ніч де-небудь у відокремленій кімнаті, куди б легко могли забратись злодії, він шукав очима надійного товариша і вибрав нарешті Дефоржа. Його зовнішність, що виявляла силу, а більше хоробрість, яку він виявив при зустрічі з ведмедем, про якого бідний Антон Пафнутійович не міг згадати без трепету, вирішили його вибір. Коли встали з-за стола, Антон Пафнутійович почав вертитись біля молодого француза, покрякуючи й відкашлюючись, і нарешті звернувся до нього з словами:

— Гм, гм, чи не можна, мусьє, переночувати мені у вашій конурці, бо бачите...

— *Que desire monsieur?** — спитав Дефорж, чемно йому вклонившись.

— От біда, ти, мусьє, по-російському ще не навчився. Же ве, муа, ше ву куше*, розумієш?

— *Monsieur, tres volontiers*, — відповів Дефорж, — *veuillez donner des ordres en consequence**.

Антон Пафнутійович, дуже задоволений своїм знанням французької мови, пішов зразу ж розпоряджатися.

Гості почали прощатися між собою і кожен йшов у кімнату, йому призначену. А Антон Пафнутійович пішов з учителем у флігель. Ніч була темна. Дефорж освітлював дорогу ліхтарем, Антон Пафнутійович ішов за ним досить бадьоро, притискуючи зрідка до грудей потайну торбину, щоб переконатися, чи гроші його ще при ньому.

Прийшовши у флігель, учитель засвітив свічку, і обидва почали роздягатись; тимчасом Антон Пафнутійович походжав по кімнаті, оглядаючи замки й вікна і похитуючи головою при цьому невтішному огляді. Двері замикались самою засувкою, на вікнах не було ще подвійних рам. Він спробував було жалітись на те Дефоржу, але знання його французької мови були надто обмежені для такої складної розмови; француз його не зрозумів, і Антон Пафнутійович змушений був залишити свої скарги. Ліжка їх стояли одне проти одного, обидва лягли, і вчитель погасив свічку.

— Пуркуа ву туше, пуркуа ву туше*, — закричав Антон Пафнутійович, відмінюючи сьак-так російське дієслово тушу на французький лад. — Я не можу дормір* у темряві. — Дефорж не зрозумів його вигуку і побажав йому доброї ночі.

— Проклятий бусурман, — пробурчав Спицин, кутаючись у ковдру. — Треба йому було свічку гасити, йому ж гірше. Я спати не можу без світла. — Мусьє, мусьє, — продовжував він, — же ве авек ву парле*. — Але француз не відповідав і незабаром захропів.

— Хропе бестія француз, — подумав Антон Пафнутійович, — а мені так сон і в голову не йде. Так і дивись, щоб злодії не ввійшли у відчинені двері або не влізли у вікно — а його, бестію, і гарматами не добудишся. — Мусьє! а мусьє! — дідько б тебе забрав.

Антон Пафнутійович замовк, втома і винні пари потроху перемогли його боязливість, — він почав дрімати, і незабаром глибокий сон опанував його цілком.

Дивне готувалось йому пробудження. Він почував крізь сон, що хтось тихенько сіпав його за комір сорочки. Антон Пафнутійович розплющив очі і при блідому світлі осіннього ранку побачив перед собою Дефоржа: француз в одній руці тримав кишеньковий пістолет, а другою відстібав заповітну торбину. Антон Пафнутійович обмер.

— Кесь ке се, мусьє, кесь ке се*?—вимовив він тремтячим голосом.

Тихше, мовчить,— відповів учитель чистою російською мовою,— мовчить або ви пропали. Я Дубровський.

РОЗДІЛ XI

Тепер попросимо в читача дозволу пояснити останні події повісті нашої попередніми обставинами, які не встигли ми ще розповісти.

На станції ** в будинку доглядача, про якого ми вже згадали, сидів у кутку проїжджий, з виглядом смиренным і терпеливим — що видає різночинця або іноземця, тобто людину, яка не має голосу на поштовому тракті. Бричка його стояла на подвір'ї, ждучи підмазки. В ній лежав маленький чемодан, убогий доказ не дуже великого достатку. Проїжджий не просив собі ні чаю, ні кофію, поглядав у вікно і посвистував на велике незадоволення доглядачки, що сиділа за перегородкою.

— От бог послав свистуна,— говорила вона впівголоса,— як посвистує, щоб він луснув, окаянний бусурман.

— А що?—сказав доглядач,— що за біда, нехай собі свистить.

— Що за біда?—заперечила сердита дружина.— А хіба не знаєш прикмети?

— Якої прикмети? що свист гроші виживає. Ет! Пахомівно, в нас хоч свисти, хоч ні: а грошей усе нема та й нема.

— Та відпусти ти його, Сидоровичу. Охота тобі його держати. Дай йому коней, та хай і забирається він до дідька.

— Підожде, Пахомівно; на стайні всього три тройки, четверта відпочиває. Так і дивись, наспіють хороші проїжджі; не хочу своєю шиєю відповідати за француза. О, так і є! Ось мчать. Еге-ге, та як швидко; чи не генерал?

Коляска зупинилась біля ґанку. Слуга зіскочив з козел, відкрив дверцята, і через хвилину молодий чоловік у військовій шинелі і в білому картузі зайшов до доглядача — слідом за ним слуга заніс шкатулку і поставив її на вікно.

— Коней,— сказав офіцер владним голосом.

— Зараз,— відповів доглядач.— Будь ласка, дайте подорожню.

— Нема у мене подорожньої. Я їду в сторону... Хіба ти мене не впізнаєш?

Доглядач заметушився і кинувся підганяти ямщиків. Молодий чоловік почав ходити сюди й туди по кімнаті, зайшов за перегородку і спитав тихо у жінки доглядача: хто цей проїжджий.

— Бог його знає,— відказала жінка,— якийсь француз. Ось уже п'ять годин, як чекає коней, та все свище. Набрид, проклятий.

Молодий чоловік заговорив з проїжджим по-французьки.

— Куди зволите ви їхати?—запитав він.

— В найближче місто,— відповів француз,— звідти поїду до одного поміщика, який найняв мене заочно учителем. Я думав, що сьогодні буду вже на місці, але пан доглядач, здається, вирішив інакше. В цій землі важко дістати коней, пане офіцер.

— А до кого з тутешніх поміщиків улаштувались ви? — запитав офіцер.

— До пана Троєкурова,— відповів француз.

— До Троєкурова? хто такий цей Троєкуров?

— Ma foi, mon officier...* я чув про нього мало хорошого. Кажуть, що він пан гордий і свавільний, жорстокий в поводженні з своїми домашніми — що ніхто не може з ним ужитися, що всі тремтять, коли згадують його ім'я, що з учителями (avec les outchitels) він не церемониться і вже двох засік до смерті.

— Невже! і ви зважились піти на службу до такого страховища.

— Що ж робити, пане офіцер. Він пропонує мені добру платню, 3000 карбованців у рік на всьому готовому. Можливо, я буду щасливіший за інших. У мене старенька мати, половину платні відсилатиму їй на прожиття, з решти грошей за п'ять років можу збити маленький капітал, достатній для майбутньої моєї незалежності — і тоді bonsoir*, їду в Париж і пускаюся у комерційні справи.

— Чи знає вас хто-небудь у домі Троєкурова?—спитав він.

— Ніхто, — відповів учитель,— мене він виписав з Москви через одного з своїх приятелів, кухар якого, мій співвітчизник, мене рекомендував. Треба вам знати, що я готувався був не на вчителя, а на кондитера, але мені сказали, що у вашій землі звання вчителя значно вигідніше...

Офіцер замислився.

— Послухайте,— перебив він,— що якби замість цього майбутнього запропонували вам 10000 чистими грошима, з тим, щоб зараз же ви їхали назад до Парижа.

Француз подивився на офіцера з подивом, усміхнувся і похитав головою.

— Коні готові,— сказав, увійшовши, доглядач. Слуга підтвердив те ж саме.

— Зараз,— відповів офіцер,— вийдіть на хвилину.— Доглядач і слуга вийшли.—Я не жартую,—продовжував він по-французьки,— 10000 можу я вам дати, мені потрібна тільки ваша відсутність і ваші папери.— З цими словами він відімкнув шкатулку і витяг кілька пачок асигнацій.

Француз витріщив очі. Він не знав, що й думати.

— Моя відсутність... мої папери,— повторював він здивовано.— Ось мої папери... але ви жартуєте: для чого вам мої папери?

— Вам діла нема до того. Питаю, згодні ви чи ні? Француз, все ще не вірячи своїм ушам, подав папери свої молодому офіцерові, який швидко їх переглянув.

— Ваш паспорт... добре. Лист рекомендаційний, подивимось. Свідоцтво про народження, чудово. Ну, ось же вам ваші гроші, рушайте назад. Прощайте.

Француз стояв, як вкопаний. Офіцер вернувся.

— Я забув найважливіше: дайте мені слово честі, що все це залишиться між нами, ваше слово честі.

— Слово честі,— відповів француз.— Але мої папери, що мені робити без них?

— У першому місті заявите, що вас пограбував Дубровський. Вам повірять і дадуть потрібні свідоцтва. Прощайте, дай бог вам скоріше доїхати до Парижа і знайти матусю в доброму здоров'ї.

Дубровський вийшов з кімнати, сів у коляску і помчав.

Доглядач дивився у вікно, і коли коляска від'їхала, звернувся до жінки з вигуком: "Пахомівно, чи знаєш ти що? це ж був Дубровський".

Пахомівна прожогом кинулась до віконця, але було вже пізно: Дубровський був уже далеко. Вона почала лаяти чоловіка:

— Бога ти не боїшся, Сидоровичу, чому ти не сказав мені того раніше, я б хоч глянула на Дубровського, а тепер жди, щоб він знову заїхав. Безсовісний ти, безсовісний!

Француз стояв, як вкопаний.

Договір з офіцером, гроші, все здавалось йому сном. Але пачка асигнацій була тут у нього в кишені і красномовно підтверджувала дійсність незвичайної події.

Він вирішив найняти коней до міста. Ямщик повіз його ходюю, і вночі дотягся він де міста.

Не доїжджаючи до застави, біля якої, замість вартового, стояла розвалена будка, француз звелів зупинитись, зліз з брички і пішов пішки, пояснивши знаками ямщикові, що бричку і чемодан дарує йому на горілку. Ямщик був так само здивований його щедрістю, як і сам француз пропозицією Дубровського. Але, зробивши з того висновок, що німець збожеволів, ямщик подякував йому щирим поклоном, і, не вважаючи за благо в'їхати до міста, подався у відоме йому веселе місце, господар якого був добре йому знайомий. Там пробув він цілу ніч, а другого дня порожньою тройкою повернувся додому без брички і без чемодана, з опухлим обличчям і червоними очима.

Дубровський, заволодівши паперами француза, сміливо з'явився, як ми вже бачили, до Троєкурова і оселився в його домі. Які б не були його таємні наміри (ми про них довідаємося згодом), але в його поведженні не виявилось нічого непохвального. Правда, він мало займався вихованням маленького Саші, давав йому повну волю байдикувати, і не дуже карав за уроки, які задавав тільки для форми, зате з великим старанням стежив за музичними успіхами своєї учениці і часто цілими годинами сидів з нею за фортепіано. Всі любили молодого учителя—Кирило Петрович за його сміливу моторність на полюванні, Марія Кирилівна за безмежне старання і несміливу уважність, Саша — за поблажливість до його пустощів, домашні за доброту і щедрість, очевидно, несполучну з його достатком. Сам він, здавалося, прив'язаний був до всієї сім'ї і вважав уже себе членом її.

Минуло близько місяця з дня його вступу в звання учителя до достопам'ятного святкування, і ніхто не підозрівав, що в скромному молодому французі таївся грізний розбійник, ім'я якого наводило жах на всіх навколишніх поміщиків. За весь цей час Дубровський не відлучався з Покровського, але чутки про розбої його не вщухали, завдяки винахідливій уяві сільських жителів, але могло трапитись і те, що ватага його продовжувала свої дії і в відсутність начальника.

Ночуючи в одній кімнаті з людиною, яку міг він вважати своїм особистим ворогом і одним з винуватців його бідування, Дубровський не міг утриматись від спокуси. Він знав про існування торбини і вирішив нею заволодіти. Ми бачили, як здивував він бідолашного Антона Пафнутійовича несподіваним своїм перетворенням з учителів у розбійники.

О 9-ій годині ранку гості, що ночували в Покровському, зібралися один за одним у вітальні, де кипів уже самовар, перед яким у ранковому платті сиділа Марія Кирилівна,— Кирило Петрович в байковому сюртуку і в туфлях випивав свою широку чашку, схожу на полоскальницю. Останнім з'явився Антон Пафнутійович; він був такий блідий і здавався таким збентеженим, що вигляд його всіх вразив і що Кирило Петрович спитав його про здоров'я. Спицин відповідав дуже безладно і з жахом поглядав на вчителя, який тут же сидів, ніби нічого й не було. Через кілька хвилин слуга зайшов і оповістив Спицина, що коляска його готова; Антон Пафнутійович поспішив відкланятись і, незважаючи на умовляння господаря, вийшов поспішно з кімнати і зразу ж поїхав. Не розуміли, що з ним сталося, і Кирило Петрович вирішив, що він об'ївся. Після чаю і прощального сніданку інші гості почали роз'їжджатись; незабаром Покровське спустіло, і все пішло звичайним порядком.

РОЗДІЛ XII

Минуло кілька днів, і не трапилось нічого визначного. Життя мешканців Покровського було одноманітним. Кирило Петрович щодня виїжджав на полювання; читання, прогулянки і музикальні уроки захоплювали Марію Кирилівну, особливо музикальні уроки. Вона починала розуміти власне серце і признавалася з мимовільною досадою, що воно не було байдуже до достоїнств молодого француза. Він з свого боку не виходив з рамок пошани і суворой пристойності і тим заспокоював її гордість і боязкі сумніви. Вона все з більшою і більшою довірою віддавалась принадній звичці. Вона нудьгувала без Дефоржа, в його присутності щохвилини зверталась до нього, про все хотіла знати його думку і завжди з ним згоджувалась. Можливо, вона ще не була закохана, але при першій випадковій перешкоді чи несподіваному повороті долі полум'я пристрасті повинно було спалахнути в її серці.

Одного разу, прийшовши до зали, де чекав її вчитель, Марія Кирилівна з подивом помітила збентеженість на блідому його обличчі. Вона відкрила фортепіано, проспівала кілька нот, але Дубровський під приводом головного болю попросив вибачення, припинив урок і, закриваючи ноти, подав їй крадькома записку. Марія Кирилівна, не встигши опам'ятатись, взяла її і розкаялась зразу ж, але Дубровського не було вже в залі. Марія Кирилівна пішла в свою кімнату, розгорнула записку і прочитала таке:

"Будьте сьогодні о 7 годині в альтанці біля струмка.— Мені треба з вами поговорити".

Цікавість її була дуже збуджена. Вона давно чекала признання, бажаючи і побоюючись його, їй приємно було почути підтвердження того, про що вона догадувалась, але вона почувала, що їй не годилося б чути таке освідчення від людини, яка за станом своїм не могла сподіватися коли-небудь одружитися з нею. Вона

вирішила іти на побачення, але вагалась в одному: як сприйме вона освідчення учителя, чи з аристократичним обуренням, чи з запевненнями дружби, чи з веселими жартами, чи з безмовним співчуттям. Тимчасом вона раз у раз поглядала на годинник. Смеркло, подали свічки, Кирило Петрович сів грати в бостон з приїжджими сусідами. Годинник у їдальні пробив третю чверть на сьому, і Марія Кирилівна тихенько вийшла на ґанок,— оглянулась навколо і побігла в сад.

Ніч була темна, небо вкрите хмарами, за два кроки від себе не можна було нічого бачити, але Марія Кирилівна йшла в темряві знайомими доріжками і через хвилину опинилась біля альтанки; тут зупинилась вона, щоб перевести подих і з'явитись перед Дефоржем з виглядом байдужим і неквапливим. Але Дефорж стояв уже перед нею.

— Дякую вам,— сказав він їй тихим і сумним голосом,— що ви не відмовили мені в моєму проханні. Я був би у відчаї, якби ви на те не згоднісь.

Марія Кирилівна відповіла заготовленою фразою:

— Сподіваюсь, що ви не примусите мене розкаятись в моїй поблажливості.

Він мовчав і, здавалось, збирався з духом.

— Обставини вимагають... я повинен вас залишити,— сказав він нарешті,— ви скоро, можливо, почуєте... Але перед розлукою я повинен з вами сам поговорити...

Марія Кирилівна не відповіла нічого. В цих словах бачила вона передмову до очікуваного освідчення.

— Я не те, що ви гадаєте,— продовжував він, похиливши голову,— я не француз Дефорж, я Дубровський.

Марія Кирилівна скрикнула.

— Не бійтесь, ради бога, ви не повинні боятись мого імені. Так, я той нещасний, якого ваш батько позбавив шматка хліба, вигнав з отчого дому і послав грабувати на великих дорогах. Але вам не треба мене боятись — ні за себе, ні за нього. Всьому кінець. Я його простив. Слухайте, ви врятували його. Перший мій кривавий подвиг мав початися з нього. Я ходив круг його дому, призначаючи, де спалахне пожежа, звідки зайти в його спальню, як перетяти йому всі шляхи до втечі, в ту хвилину ви пройшли повз мене, як небесне видіння, і серце моє смирилося. Я зрозумів, що дім, де пробуваєте ви, священний, що жодна істота, зв'язана з вами узами крові, не підлягає моєму прокляттю. Я відмовився від помсти, як від безумства. Цілі дні бродив я біля садів Покровського, сподіваючись побачити здалека ваше біле плаття. У ваших необережних прогулянках я стежив за вами, крадучись від куща до куща, щасливий думкою, що вас оберігаю, що для вас немає небезпеки там, де я перебуваю таємно. Нарешті нагода трапилась. Я оселився у вашому домі. Ці три тижні були для мене днями щастя. Спогад про них буде відрадою сумного мого життя... Сьогодні я одержав звістку, після якої мені неможливо далі тут залишатися. Я розлучаюсь з вами сьогодні... цю ж мить... Але перше я мусив вам відкритися, щоб ви не проклинали мене, не зневажали. Думайте іноді про Дубровського. Знайте, що він народжений був для іншого призначення, що душа його уміла вас любити, що ніколи...

Тут почувся легкий свист, і Дубровський замовк. Він схопив її руку і притиснув до

палаючих уст. Свист повторився.

— Прощайте,— сказав Дубровський,— мене кличуть, хвилина може погубити мене.— Він відійшов, Марія Кирилівна стояла нерухомо. Дубровський вернувся і знову взяв її руку.— Якщо коли-небудь,— сказав він їй ніжним і зворушливим голосом,— якщо коли-небудь нещастя вас спіткає і ви ні від кого не будете ждати ні допомоги, ні заступництва, в такому разі чи обіцяєте ви звернутися до мене, вимагати від мене всього — для вашого врятування? Чи обіцяєте ви не відкинути моєї відданості?

Марія Кирилівна плакала мовчки. Свист почувся втретє.

— Ви мене губите!— закричав Дубровський.— Я не залишу вас, доки не дасте мені відповіді, обіцяєте ви чи ні?

— Обіцяю,— прошепотіла бідна красуня. Схвильована побаченням з Дубровським, Марія Кирилівна поверталася з саду, їй здалося, що всі люди розбігались, в будинку була метушня, на подвір'ї було багато людей, біля ґанку стояла тройка, здалека почула вона голос Кирила Петровича, і поспішила зайти в кімнати, побоюючись, щоб її відсутність не була помічена. В залі зустрів її Кирило Петрович, гості оточували справника, нашого знайомого, і засипали його запитаннями. Справник в дорожньому вбранні, озброєний з ніг до голови, відповідав їм з виглядом таємничим і метушливим.

— Де ти була, Машо,— спитав Кирило Петрович,— чи не зустріла ти m-г Дефоржа?—Маша насилу могла відповісти заперечливо.

— Уяви,— продовжував Кирило Петрович,— справник приїхав його схопити і запевняє мене, що це сам Дубровський.

— Усі прикмети, ваше превосходительство,— сказав шанобливо справник.

— Ех, братіку!— перебив Кирило Петрович,— забирайся звідси, знаєш куди, зі своїми прикметами. Я тобі мого француза не видам, доки сам не розберу справи. Як можна вірити на слово Антонові Пафнутійовичу, боягузові і брехуну: йому привиділось, що вчитель хотів пограбувати його. Чому ж він тоді вранці не сказав мені про те ні слова?

— Француз залякав його, ваше превосходительство,— відповів справник,— і взяв з нього клятву мовчати...

— Брехня,— вирішив Кирило Петрович,— зараз я все виведу на чисту воду. Де ж учитель?—спитав він слугу, що зайшов до залу.

— Ніде не знайдуть,— відповів слуга.

— Так розшукати його,— закричав Троєкуров, починаючи сумніватись.— Покажи мені твої хвалені прикмети,— сказав він справникові, який зразу ж і подав йому папери.— Гм, гм, 23 роки... Воно-то й так, та це ще нічого не доводить. Що ж учитель?

— Не знайдуть,— була знову відповідь. Кирило Петрович починав непокоїтись. Марія Кирилівна була ні жива, ні мертва.

— Ти бліда, Машо,— зауважив їй батько,— тебе перелякали.

— Ні, татоньку,— відповіла Маша,— у мене голова болить.

— Іди, Машо, в свою кімнату і не турбуйся.— Маша поцілувала у нього руку і пішла швидше до своєї кімнати; там вона упала на постіль і заридала в істеричному припадку.

Служниці збіглися, роздягли її, ледве-ледве змогли її заспокоїти холодною водою і всілякими спиртами, її вклали і вона поринула в сон.

Тимчасом француза не знаходили. Кирило Петрович ходив сюди й туди по залу, грізно насвистуючи Перемоги грім лунає. Гості перешіптувались між собою, справник, здавалося, пошився в дурні — француза не знайшли. Очевидно, він устиг зникнути, будучи попередженим. Але-ким і як? це лишалося таємницею.

Било 11, проте ніхто не думав про сон. Нарешті Кирило Петрович сказав сердито справникові:

— Ну, що ж? не до світанку ж тобі тут залишатись, дім мій не харчевня, не з твоїм проворством, братіку, піймати Дубровського, якщо це вже Дубровський. Їдь-но собі додому, та надалі будь розторопнішим. Та й вам пора додому,— продовжував він, звертаючись до гостей.— Звеліть запрягати, а я хочу спати.

Так неласкаве розпрощався Троєкуров із своїми гостями!

РОЗДІЛ XIII

Минуло кілька часу без будь-якого значного випадку. Але на початку наступного літа сталося багато змін в сімейному побуті Кирила Петровича.

За 30 верст від нього був багатий маєток князя Верейського. Князь довгий час перебував у чужих краях, всім маєтком його управляв відставний майор, і ніяких зносин не було між Покровським і Арбатовим. Але в кінці травня місяця князь повернувся з-за кордону і приїхав у своє село, якого зроду ще не бачив. Звикнувши до розваг, він не міг винести самотності і на третій день після свого приїзду, поїхав обідати до Троєкурова, з ким був колись знайомий.

Князю було близько 50 років, але він здавався набагато старішим. Надуживання всякого роду виснажили його здоров'я і поклали на ньому свій незгладний відбиток. Незважаючи на це, зовнішність його була приємна, показна, а звичка бути завжди в товаристві надавала йому якоїсь люб'язності, особливо з жінками. Він мав постійну потребу в розвагах і завжди нудгував. Кирило Петрович був надзвичайно задоволений його відвідинами, прийнявши їх за знак пошани від людини, що знає світ; він за звичкою своєю став пригощати його оглядом своїх господарських закладів і повів на псарний двір. Але князь мало не задихнувся в собачій атмосфері і поспішав вийти геть, затуляючи носа хусткою, оббризканою духами. Старовинний сад з його стриженими липами, чотирикутним ставом і правильними алеями йому не сподобався; він любив англійські сади і так звану природу, але хвалив і захоплювався; слуга прийшов доповісти, що страва на столі. Вони пішли обідати. Князь накульгував, втомившись від своєї прогулянки, і вже розкаювався в своєму візиті.

Але в залі зустріла їх Марія Кирилівна, і старий зальотник був вражений її красою. Троєкуров посадив гостя біля неї. Князь пожвавішав у її присутності, був веселий і встиг кілька разів привернути її увагу цікавими своїми оповіданнями. Після обіду Кирило Петрович запропонував їхати верхи, але князь попросив пробачення, показуючи на свої бархатні чоботи і жартуючи над своєю подагрою; він віддавав перевагу прогулянці в лінійці, з тим, щоб не розлучатися з милою своєю сусідкою.

Лінійку запрягли. Старики і красуня сіли втрюх і поїхали. Розмова не припинялася. Марія Кирилівна з приємністю слухала улесливі і веселі слова світської людини, коли раптом Верейський, звернувшись до Кирила Петровича, запитав у нього, що означає ця погоріла будівля, і чи йому вона належить?.. Кирило Петрович нахмурився; спогади, що їх збуджувала в ньому погоріла садиба, були йому неприємні. Він відповів, що земля тепер його і що раніше належала вона Дубровському.

— Дубровському,— повторив Верейський,— як, цьому славетному розбійникові?

— Батькові його,—відповів Троєкуров,— та й батько ж був чималий розбійник.

— Куди ж подівся наш Рінальдо? чи живий він, чи схоплено його?

— І живий і на волі, і поки у нас будуть справники заодно з лиходіями, до того часу не буде він спійманий; до речі, князю, Дубровський побував же у тебе в Арбатові?

— Так, минулого року він, здається, щось спалив чи-пограбував... Правда, Маріє Кирилівно, що було б цікаво познайомитися ближче з цим романтичним героєм?

— Що там цікаво!—сказав Троєкуров,— вона знайома з ним: він цілих три тижні вчив її музики, та слава богу не взяв нічого за уроки.— Тут Кирило Петрович почав розказувати повість про свого француза-вчителя. Марія Кирилівна сиділа як на голках, Верейський вислухав з глибокою увагою, визнав усе це дуже дивним і перемінив розмову. Повернувшись, він звелів подавати свою карету і, незважаючи на наполегливі прохання Кирила Петровича залишитись ночувати, поїхав зразу ж після чаю. Але перше просив Кирила Петровича приїхати до нього в гості з Марією Кирилівною, і гордовитий Троєкуров обіцяв, бо, взявши до уваги князівське достоїнство, дві зірки і 3000 душ родового маєтку, він до деякої міри вважав князя Верейського собі рівним.

Через два дні після цих відвідин Кирило Петрович поїхав з дочкою в гості до князя Верейського. Під'їжджаючи до Арбатова, він не міг не милуватися чистими і веселими хатами селян і кам'яним панським будинком, збудованим на зразок англійських замків. Перед будинком розстилався густозелений луг, на якому паслись швейцарські корови, подзвонюючи своїми дзвіночками. Просторий парк оточував будинок з усіх боків. Господар зустрів гостей біля ґанку і подав руку молодій красуні. Вони увійшли в розкішну залу, де стіл був накритий на три прибори. Князь підвів гостей до вікна, і їм відкрився чарівний краєвид. Волга протікала перед вікнами, по ній ішли навантажені барки під напнутими парусами і снували рибальські човни, так виразно прозвані душогубками. За річкою тяглися горби і поля, кілька сіл оживляли місцевість. Потім вони зайнялися оглядом галерей картин, куплених князем у чужих краях. Князь пояснював Марії Кирилівні їх різний зміст, історію живописців, відзначав достоїнства і недоліки. Він говорив про картини не умовними фразами педантичного знавця, але з почуттям і уявою. Марія Кирилівна слухала його з приємністю. Пішли за стіл. Троєкуров повністю віддав належне винам свого Амфітріона і майстерності його кухаря, а Марія Кирилівна не почувала й найменшого збентеження або вимушеності в розмові з людиною, яку бачила вона тільки вдруге зроду. Після обіду господар запропонував гостям піти в сад. Вони пили кофій в альтанці на березі широкого озера, усіяного островами. Раптом залунала духова музика, і шестивесельний човен причалив

до самої альтанки. Вони поїхали по озеру, коло островів, виходили на деякі з них, на одному знаходили мармурову статую, на другому відлюдну печеру, на третьому пам'ятник з таємничим написом, що збуджував у Марії Кирилівни дівочу цікавість, не зовсім задоволену чемними недомовками князя; час пройшов непомітно, почало смеркати. Князь, посилаючись на прохолоду і росу, поспішав вернутись додому; самовар їх чекав. Князь просив Марію Кирилівну господарювати в домі старого холостяка. Вона розливала чай, слухаючи нескінченні розповіді люб'язного говоруна; раптом почувся постріл, і ракетка освітила небо. Князь подав Марії Кирилівні шаль і покликав її і Троєкурова на балкон. Перед будинком в темряві різнобарвні вогні спалахнули, закрутились, знялись угору колоссям, пальмами, фонтанами, посипались дощем, зірками, гасли і знову спалахували. Марія Кирилівна веселилась, як дитя. Князь Верейський радів з її захоплення, а Троєкуров був надзвичайно ним задоволений, бо приймав *tous les frais** князя, як ознаки пошани і бажання йому догодити.

Вечеря своєю якістю нічим не поступалася обідові. Гості пішли в кімнати, для них відведені, і другого дня вранці розпрощалися з привітним господарем, давши один одному обіцянку незабаром знову побачитись.

РОЗДІЛ XIV

Марія Кирилівна сиділа в своїй кімнаті, вишиваючи на п'яльцях перед відкритим вікном. Вона не плутала шовків, подібно до коханки Конрада, яка в любовній неувважності вишила троянду зеленим шовком. Під її голкою канва повторювала безпомилково узор оригіналу, незважаючи на те, її думки не стежили за роботою, вони були далеко.

Раптом у вікно простяглася рука, хтось поклав на п'яльці листа і зник, перш ніж Марія Кирилівна встигла опам'ятатись. В цей самий час слуга до неї зайшов і покликав її до Кирила Петровича. Вона з трепетом схвала листа за косинку і поспішила до батька в кабінет.

Кирило Петрович був не сам. Князь Верейський сидів у нього. При появі Марії Кирилівни князь підвівся і мовчки вклонився їй з збентеженням для нього незвичайним.

— Підійди сюди, Машо,— сказав Кирило Петрович,— скажу тобі новину, яка, надіюсь, тебе порадує. Ось тобі жених, князь тебе сватає.

Маша остовпіла, смертельна блідість укрила її лице. Вона мовчала. Князь до неї підійшов, взяв її руку і з виглядом зворушення спитав: чи згодна вона зробити його щасливим. Маша мовчала.

— Згодна, звичайно, згодна,— сказав Кирило Петрович,— але знаєш, князю: дівчині важко вимовити це слово. Ну, діти, поцілуйтесь і будьте щасливі.

Маша стояла нерухомо, старий князь поцілував її руку, раптом сльози побігли по її блідому обличчю. Князь злегка похмурнів.

— Іди, іди, іди,— сказав Кирило Петрович,— осуши свої сльози і вернись до нас веселенька. Вони всі плачуть на заручинах,— продовжував він, звертаючись до Верейського, — це у них вже так заведено... Тепер, князю, поговоримо про справу,

тобто про придане.

Марія Кирилівна жадібно скористалась дозволом вийти. Вона побігла до своєї кімнати, замкнулась і дала волю своїм сльозам, уявляючи себе дружиною старого князя; він раптом здався їй огидним і ненависним... шлюб лякав її, як плаха, як могила... "Ні, ні,— повторювала вона у відчаї,— краще померти, краще в монастир, краще піду за Дубровського". Тут вона згадала про лист і жадібно кинулась його читати, передчуваючи, що він був від нього. Справді він був писаний ним, і були там тільки такі слова: "Увечері о 10 годині на тому ж місці".

РОЗДІЛ XV

Місяць сяяв, липнева ніч була тиха, зрідка знімався вітерець, і легкий шелест пробігав по всьому саду.

Мов легка тінь, молода красуня наблизилась до місця призначеного побачення. Ще нікого не було видно, раптом із-за альтанки з'явився Дубровський перед нею.

— Я все знаю,— сказав він тихим і сумним голосом.— Згадайте вашу обіцянку.

— Ви пропонуєте мені своє покровительство,— відповіла Маша,— але не гнівайтесь: воно лякає мене. Яким чином подасте ви мені допомогу?

— Я б міг звільнити вас від ненависної людини.

— Ради бога, не займайте його, не смійте його займати, якщо ви мене любите; я не хочу бути причиною якогось страхіття...

— Я не займу його, воля ваша для мене священна. Вам завдячує він життям. Ніколи злочинство не буде вчинене в ім'я ваше. Ви повинні бути чисті навіть і в моїх злочинах. Але як же врятую вас від жорстокого батька?

— Є ще надія. Я сподіваюся зворушити його моїми сльозами і відчаєм. Він упертий, але він так мене любить.

— Не надійтесь даремно: в цих сльозах побачить він тільки звичайну боязливість і огиду, властиву всім молодим дівчатам, коли ідуть вони заміж не з любові, а з благорозумного розрахунку; що коли візьме він собі в голову зробити щастя ваше всупереч вам самим; якщо силою повезуть вас під вінець, щоб навіки віддати долю вашу під владу старого мужа...

— Тоді, тоді робити нічого, з'явиться за мною — я буду вашою дружиною.

Дубровський затрепетав, бліде обличчя вкрилось багровим рум'янцем і в ту ж мить зробилося блідішим ніж перше. Він довго мовчав, похиливши голову.

— Зберіться з усіма силами душі, благайте батька, киньтесь йому до ніг: змалюйте йому весь жах майбутнього, вашу молодість, що в'янутиме біля немічного і розбещеного старика, зважтесь на жорстоку розмову: скажіть, що коли він залишиться невблаганним, то... то ви знайдете жахливу оборону..., скажіть, що багатство не принесе вам жодної хвилини щастя; розкоші тішать тільки бідність, і то з незвички, на одну мить; не відступайте від нього, не лякайтесь ні його гніву, ні загроз, поки залишиться хоч тінь надії, ради бога, не відступайтеся. А якщо не буде вже іншого виходу...

Тут Дубровський закрив обличчя руками, він, здавалось, задихався. Маша плакала.

— Лиха, лиха моя доля,—сказав він, гірко зітхнувши.— За вас віддав би я життя,

бачити вас здаля, торкнутись руки вашої було для мене щастям. І коли відкривається для мене можливість пригорнути вас до схвильованого серця і сказати: Ангел, уміро! бідний, я повинен остерігатись блаженства, я мушу віддаляти його всіма силами... Я не смію впасти до ваших ніг, дякувати небу за незрозумілу незаслужену нагороду. О, як повинен я ненавидіти того, але почуваю, тепер у серці моєму немає місця для ненависті.

Він тихо обняв стрункий її стан і тихо пригорнув її до свого серця. Довірливо схилила вона голову на плече молодого розбійника. Обоє мовчали.

Час летів. "Пора",— сказала нарешті Маша. Дубровський ніби прокинувся від сну. Він узяв її руку і надів їй на палець перстень.

— Якщо зважиться звернутися до мене,— сказав він,— то принесіть перстень сюди, опустіть його в дупло цього дуба, я знатиму, що робити.

Дубровський поцілував її руку і зник між деревами.

РОЗДІЛ XVI

Сватання князя Верейського не було вже таємницею для сусідства. Кирило Петрович приймав поздоровлення, весілля готувалося. Маша з кожним днем відкладала остаточну розмову. Тимчасом поведження її з старим нареченим було холодним і вимушеним. Князя це не турбувало. Він про кохання не думав, задоволений її безмовною згодою.

Та час минав. Маша нарешті зважилась діяти і написала листа князю Верейському; вона намагалася збудити в його серці почуття великодушності, відверто признавалась, що не мала до нього найменшої приязні, благала його відмовитись від її руки і самому захистити її від влади батьківської. Вона потай вручила листа князеві Верейському, той прочитав його на самоті і нітрохи не був зворушений відвертістю своєї нареченої. Навпаки, він побачив необхідність прискорити весілля і для того визнав за потрібне показати листа майбутньому тестеві.

Кирило Петрович розлютувався; насилу князь міг умовити його нічим не виказувати перед Машею, що він знає про лист. Кирило Петрович згодився їй про це не говорити, але вирішив не гаяти часу і призначив бути весіллю другого ж дня. Князь визнав це дуже розумним, пішов до своєї нареченої, сказав їй, що лист його дуже засмутив, але що він надіється з часом заслужити її прихильність, що думка її втратити надто для нього тяжка і що він не має сили згодитись на свій смертний вирок. Після цього він чемно поцілував її руку і поїхав, не сказавши їй ні слова про вирішення Кирила Петровича.

Та ледве встиг він виїхати з двору, як батько її зайшов і просто звелів їй бути готовою на завтрашній день. Марія Кирилівна, уже схвильована розмовою з князем Верейським, залилась сльозами і кинулась до ніг батькові.

— Татоньку,— закричала вона жалібним голосом,— татоньку, не губіть мене, я не люблю князя, я не хочу бути його дружиною...

— Що це значить,— сказав грізно Кирило Петрович,— до цього часу ти мовчала і була згодна, а тепер, коли все вирішено, ти задумала вередувати й зрікатися. Будь

ласка, не дурій; цим ти зі мною нічого не виграєш.

— Не губіть мене,— повторювала бідна Маша,— за що женете мене від себе геть і віддаєте чоловікові нелюбому? хіба я вам набридла? я хочу залишитися з вами, як раніш. Татоньку, вам без мене буде сумно, ще сумніше, коли подумаєте, що я нещасна, татоньку: не силуйте мене, я не хочу йти заміж...

Кирило Петрович був зворушений, але приховав своє збентеження і, відштовхнувши її, сказав суворо:

— Все це дурниці, чуєш. Я знаю краще за тебе, що потрібно для твого щастя. Сльози тобі не допоможуть, післязавтра буде твоє весілля.

— Післязавтра,— скрикнула Маша,— боже мій! Ні, ні, неможливо, цьому не бути. Татоньку, послухайте, якщо вже ви вирішили погубити мене, то я знайду захисника, про якого ви й не думаєте, ви побачите, ви жахнетесь, до чого ви мене довели.

— Що? що? — сказав Троекуров, — погрози! мені погрози, зухвале дівчисько! Та чи знаєш ти, що я з тобою зроблю те, чого ти й не уявляєш. Ти смієш мене залякувати захисником. Подивимось, хто буде цим захисником.

— Володимир Дубровський,— відказала Маша у відчаї. Кирило Петрович подумав, що вона збожеволіла, і дивився на неї з подивом.

— Добре,—сказав він їй після деякого мовчання,—жди собі кого хочеш у визволителі, а поки що сиди в цій кімнаті, ти з неї не вийдеш до самого вінчання.— З цим словом Кирило Петрович вийшов і замкнув за собою двері.

Довго плакала бідолашна дівчина, уявляючи все, що чекало її, але бурхлива розмова полегшила їй душу, і вона спокійніше могла міркувати про свою долю і про те, що треба було їй робити. Головне було для неї: позбутись ненависного шлюбу, доля дружини розбійника здавалась для неї раєм в порівнянні з долею, їй уготованою. Вона глянула на перстень, залишений їй Дубровським. Палко бажала вона побачитись з ним на самоті і ще раз перед вирішальної хвилиною довго порадитись. Передчуття підказувало їй, що увечері знайде вона Дубровського в саду біля альтанки; вона вирішила піти чекати його там — як тільки почне сутеніти. Смеркло. Маша приготувалась, але двері її замкнуті на ключ. Покоївка відповіла їй з-за дверей, що Кирило Петрович не звелів її випускати. Вона була під арештом. Глибоко ображена, вона сіла біля вікна і до пізньої ночі сиділа, не роздягаючись, нерухомо дивлячись на темне небо. На світанку вона задрімала, але чуйний сон її був стривожений сумними видіннями, і промені сонця, що сходило, вже розбудили її.

РОЗДІЛ XVII

Вона прокинулась, і з першою думкою встав перед нею весь жах її становища. Вона подзвонила, служниця зайшла і на її питання відповіла, що Кирило Петрович увечері їздив до Арбатова і повернувся пізно, що він дав суворий наказ не випускати її з її кімнати і дивитись, щоб ніхто з нею не говорив, що проте не видно ніяких особливих приготувань до весілля, крім того, що велено було попові не відлучатися з села ні під яким приводом. Після цих звісток служниця залишила Марію Кирилівну і знову замкнула двері.

Її слова розлютили молоду затворницю; голова її кипіла, кров хвилювалась; вона вирішила повідомити про все Дубровського і стала шукати способу переслати перстень в дупло заповітного дуба. В цей час камінець ударився в вікно її, шибка задзвеніла, і Марія Кирилівна глянула на подвір'я і побачила маленького Сашу, що робив їй таємничі знаки. Вона знала про його прихильність і зраділа йому. Вона відчинила вікно.

— Здрастуй, Саша,— сказала вона,— чого ти мене кличеш?

— Я прийшов, сестрице, довідатись від вас, чи не треба вам чого-небудь. Татко сердитий і заборонив усьому дому вас слухатися, але звеліть мені зробити, що вам треба, і я для вас усе зроблю.

— Спасибі, любий мій Сашенько, слухай: ти знаєш старий дуб з дуплом, що біля альтанки?

— Знаю, сестрице.

— То якщо ти мене любиш, побіжи туди швидше і поклади в дупло ось цей перстень, та дивись же, щоб ніхто тебе не бачив.

З цими словами вона кинула йому перстень і зачинила вікно.

Хлопчик підняв перстень, щодуху кинувся бігти — і за три хвилини опинився біля заповітного дерева. Тут він зупинився, задихавшись, оглянувся на всі боки і поклав перстень у дупло. Скінчивши справу щасливо, хотів він ту ж мить доповісти про те Марії Кирилівні, як раптом рудий і косоокий обідраний хлопчисько майнув із-за альтанки, кинувся до дуба і запустив руку в дупло. Саша прудкіше за білку кинувся до нього і вчепився в нього обома руками.

— Що ти тут робиш?—сказав він грізно.

— Тобі яке діло? — відповів хлопчисько, намагаючись від нього визволитись.

— Покинь цей перстень, рудий зайцю,— кричав Саша,— а то я тебе провчу по-своєму.

Замість відповіді той ударив його кулаком по обличчю, але Саша його не випустив — і закричав на все горло: "Злодії, злодії! сюди, сюди..."

Хлопчина силкувався від нього викрутитись. Він був, як видно, на два роки старший за Сашу і значно від нього дужчий, але Саша був вивертливіший. Вони боролися кілька хвилин, нарешті рудий хлопчик переміг. Він повалив Сашу на землю і схопив його за горло.

Але в цей час дужа рука вчепилась в його руде й щетинисте волосся, і садівник Степан підняв його на піваршина від землі.

— Ах, ти, руда бестіє,— говорив садівник,— та як ти смієш бити маленького панича...

Саша встиг схопитись і передихнути.

— Ти мене схопив під пахви,— сказав він,— а то б ніколи мене не звалив. Віддай зараз же перстень і забирайся геть.

— Аякже,— відповів рудий і, раптом крутнувшись на одному місці, звільнив свою щетину від руки Степанової. Тут він пустився був тікати, але Саша догнав його,

штовхнув у спину і хлопчисько впав з усієї сили; садівник знову його схопив і зв'язав поясом.

— Віддай перстень! — закричав Саша.

— Постривай, паничу, — сказав Степан, — ми поведемо його на розправу до прикажчика.

Садівник повів полоненого на панське подвір'я, а Саша його супроводжував, з тривогою поглядаючи на свої шаровари, розірвані і замазані зеленню. Раптом усі троє опинились перед Кирилом Петровичем, що йшов оглядати свою стайню.

— Це що? — спитав він Степана.

Степан коротко описав усю подію. Кирило Петрович вислухав його з увагою.

— Ти, бешкетнику, — сказав він, звернувшись до Саші, — за що ти з ним зчепився?

— Він украв з дупла перстень, татоньку, накажіть, хай віддасть перстень.

— Який перстень, з якого дупла?

Та мені Марія Кирилівна... та той перстень...

Саша зніяковів, заплутався. Кирило Петрович нахмурився і сказав, хитаючи головою:

— Тут замішана Марія Кирилівна. Признавайся у всьому, а то так відшмагаю тебе різкою, що ти й своїх не впізнаєш.

— Їй-богу, татоньку, я, татоньку... Мені Марія Кирилівна нічого не наказувала, татоньку.

— Степане, ану піди та зріж мені гарненьку, свіжу березову різку...

— Чекайте, татоньку, я все вам розповім. Я сьогодні бігав по двору, а сестриця Марія Кирилівна відкрила віконце, і я підбіг, і сестриця ненароком впустила перстень, а я сховав його в дупло, і-і... цей рудий хлопець хотів перстень украсти.

— Ненароком впустила, а ти хотів сховати... Степане, іди по різки.

— Татоньку, чекайте, я все розкажу. Сестриця Марія Кирилівна веліла мені побігти до дуба і покласти перстень в дупло, я побіг і поклав перстень, а цей поганий хлопець...

— Кирило Петрович звернувся до поганого хлопця — і спитав його грізно: "Чий ти?"

— Я дворовий панів Дубровських, — відповів рудий хлопець.

Обличчя Кирила Петровича похмурніло.

— Ти, здається, мене паном не визнаєш, добре, — відповів він. — А що ти робив у моєму саду?

— Малину крав, — відповів хлопчик з великою байдужістю.

— Ага, слуга такий, як і пан: який піп, така й парафія, а малина хіба росте у мене на дубах? Хлопчик нічого не відповідав.

— Татоньку, накажіть йому віддати перстень, — сказав Саша.

— Мовчи, Олександр, — відповів Кирило Петрович, — не забудь, що я збираюся з тобою розправитись. Іди до своєї кімнати. Ти, косий, ти, мені здається, хлопець не промах. — Віддай перстень і йди додому.

Хлопець розтулив кулак і показав, що в його руці не було нічого.

— Якщо ти мені у всьому признаєшся, так я тебе не відшмагаю, дам ще п'ятака на

горіхи. А ні, то я з тобою зроблю те, чого ти й не сподіваєшся. Ну!

Хлопчик не відповів ні слова і стояв, понуривши голову і прибравши вигляд справжнього дурника.

— Добре,— сказав Кирило Петрович,— замкнути його куди-небудь, та дивитись, щоб він не втік, а то з усього дому шкуру спущу.

Степан відвів хлопчика на голубник, замкнув його там і приставив дивитись за ним стару пташницю Агафію.

— Зараз їхати до міста за справником,— сказав Кирило Петрович, провівши хлопчика очима,— та як можна швидше.

"Тут немає ніякого сумніву. У неї й досі зносини з проклятим Дубровським. Та невже і справді вона кликала його на допомогу? — думав Кирило Петрович, походжаючи по кімнаті і сердито насвистуючи Перемоги грім.— Може, я нарешті напав на його гарячі сліди, і він від нас не викрутиться. Ми скористаємося цим випадком. Ага! дзвінок, слава богу, це справник".

— Гей, привести сюди хлопчиська спійманого. Тимчасом візок в'їхав на подвір'я і знайомий нам уже справник зайшов у кімнату весь запорошений.

— Славна звістка,— сказав йому Кирило Петрович,— я спіймав Дубровського.

— Слава богу, ваше превосходительство,— сказав справник з виглядом зраділим,— де ж він?

— Тобто не Дубровського, а одного з його зграї. Зараз його приведуть. Він допоможе нам піймати самого отамана. Ось його і привели.

Справник, що чекав грізного розбійника, був здивований, побачивши 13-літнього хлопчика, досить кволого на вигляд. Він здивовано повернувся до Кирила Петровича і чекав пояснення. Кирило Петрович став тут-таки розповідати вранішню подію, не згадуючи однак про Марію Кирилівну.

Справник вислухав його з увагою, щохвилини поглядаючи на маленького негідника, який, прикинувшись дурником, здавалось, не звертав ніякої уваги на все, що діялось навколо нього.

— Дозвольте, ваше превосходительство, переговорити з вами на самоті,— сказав нарешті справник.

Кирило Петрович повів його в другу кімнату і замкнув за собою двері.

Через півгодини вони вийшли знову в залу, де невільник чекав вироку своєї долі.

— Пан хотів,— сказав йому справник,— посадити тебе в міський острог, відшмагати нагаями і заслати потім на поселення, але я заступився за тебе і попросив тобі прощення. Розв'язати його.

Хлопчика розв'язали.

— Дякуй же панові,— сказав справник. Хлопчик підійшов до Кирила Петровича і поцілував у нього руку.

— Іди собі додому,— сказав йому Кирило Петрович,— та надалі не крадь малини по дуплах.

Хлопчик вийшов, весело стрибнув з ганку і пустився бігцем, не оглядаючись, через

поле в Кістенювку. Добігши до села, він зупинився біля напіврозваленної хатини, першої з краю, і постукав у віконце; віконце піднялось, і стара жінка виглянула.

— Бабусю, хліба,— сказав хлопчик,— я зранку нічого не їв, помираю з голоду.

— Ах, це ти, Митю, та де ж ти пропадав, бісеня,— відповіла стара.

— Після розповідь, бабусю, ради бога, хліба.

— Та зайди ж до хати.

— Ніколи, бабусю, мені треба побігти ще в одне місце. Хліба, ради Христа, хліба.

— Який непосидючий,— пробурчала стара,— на ось тобі скибочку,— і сунула у віконце шматок чорного хліба. Хлопчик жадібно його вкусив і жуючи миттю подався далі.

Починало смеркати. Митя пробирався токами і городами до Кістенювського гаю. Дійшовши до двох сосон, що стояли передовою сторожею гаю, він зупинився, оглянувся на всі боки, свиснув свистом пронизливим і уривчасто і став слухати; легкий і протяжний свист почувся йому у відповідь, хтось вийшов із гаю і наблизився до нього.

РОЗДІЛ XVIII

Кирило Петрович ходив туди й сюди по залу, голосніше, ніж звичайно, насвистуючи свою пісню; весь дім був у русі, слуги бігали, дівки метушилися, у сараї кучери запрягали карету, на подвір'ї юрмився народ. У вбиральній панночки перед дзеркалом дама, оточена служницями, вбирала бліду, нерухому Марію Кирилівну, голова її млосно хилилась під вагою брильянтів, вона злегка здригалась, коли необережна рука колола її, але мовчала, безтямно дивлячись у дзеркало.

— Чи скоро? — почувся під дверима голос Кирила Петровича.

— Зараз,— відповіла дама,— Маріє Кирилівно, встаньте, подивіться; чи гарно?

Марія Кирилівна встала і не відповіла нічого. Двері відчинились.

— Молода готова,— сказала дама Кирилові Петровичу,— накажіть сідати в карету.

— З богом,— відказав Кирило Петрович і, взявши зі столу образ,— підійди до мене, Машо,— сказав він їй розчуленим голосом,— благословляю тебе...— Бідна дівчина упала йому в ноги і заридала:

— Татоньку... татоньку...— говорила вона в сльозах, і голос її завмирав. Кирило Петрович спішив її благословити, її підняли і майже понесли в карету. З нею сіла весільна мати і одна із служниць. Вони поїхали до церкви. Там наречений вже їх чекав. Він вийшов назустріч молодій і його вразила її блідість і дивний вигляд. Вони разом зайшли в холодну, порожню церкву, за ними замкнули двері. Священик вийшов з вівтаря і зараз же почав. Марія Кирилівна нічого не бачила, нічого не чула, думала про одне; з самого ранку вона чекала Дубровського, надія ні на хвилину її не покидала, та коли священик звернувся до неї з звичайними запитаннями, вона здригнулась і обмерла — але ще зволікала, ще чекала; священик, не дочекавшись її відповіді, вимовив безповоротні слова.

Обряд було скінчено. Вона почувала холодний поцілунок нелюбого чоловіка, вона чула веселі поздоровлення присутніх і все ще не могла повірити, що життя її навіки було сковане, що Дубровський не прилетів визволити її. Князь звернувся до неї з

ласкавими словами, вона їх не зрозуміла, вони вийшли з церкви, на паперті юрмились селяни з Покровського. Погляд її швидко їх оббіг і знову став таким же безтямним. Молоді сіли разом в карету і поїхали до Арбатова; туди ж вирушив і Кирило Петрович, щоб зустріти там молодих. На самоті з молодого дружиною князь нітрохи не був збентежений її холодним виглядом. Він не став докучати їй солодкими признаннями і смішним захопленням, слова його були прості і не вимагали відповіді. Таким чином проїхали вони близько десяти верст, коні мчали швидко по вибоях польової дороги, і карета майже не хиталася на своїх англійських ресорах. Раптом почулись крики погоні, карета зупинилася, юрба озброєних людей оточила її, і чоловік у півмасці, відчинивши дверцята з боку, де сиділа молода княгиня, сказав їй: "Ви вільні, виходьте". "Що це значить,— закричав князь,— хто ти такий?.." "Це Дубровський",— сказала княгиня. Князь, не розгубившись, вихопив з бокової кишені дорожній пістолет і вистрілив у маскованого розбійника. Княгиня скрикнула і з жахом закрила обличчя обома руками. Дубровський був поранений у плече, кров показала. Князь, не гаючи ні хвилини, вийняв другий пістолет, але йому не дали часу вистрілити, дверцята відчинились, і кілька дужих рук витягли його з карети і вирвали у нього пістолет. Над ним заблищали ножі.

— Не займати його!—закричав Дубровський, і похмурі його спільники відступили.

— Ви вільні,— продовжував Дубровський, звертаючись до блідої княгині.

— Ні,— відповіла вона.— Пізно, я обвінчана, я дружина князя Верейського.

— Що ви кажете,— закричав у відчаї Дубровський,— ні, ви не дружина його, вас було приневолено, ви ніколи не могли згодитись...

— Я згодилась, я дала клятву,— заперечила вона з твердістю,— князь мій чоловік, накажіть звільнити його і залиште мене з ним. Я не обманювала. Я чекала вас до останньої хвилини... але тепер, кажу вам, тепер пізно. Пустіть нас.

Але Дубровський вже її не чув, біль рани і сильні хвилювання душі позбавили його сили. Він упав біля колеса, розбійники оточили його. Він встиг сказати їм кілька слів, вони посадили його верхи, двоє з них його підтримували, третій взяв коня за повід, і всі поїхали в сторону, лишивши карету посеред дороги, людей зв'язаних, коней випряжених, але не пограбувавши нічого і не проливши жодної краплі крові у відплату за кров свого отамана.

РОЗДІЛ XIX

Посеред дрімучого лісу, на вузькій галявинці здійсвалось маленьке земляне укріплення, що складалося з валу й рову, за якими було кілька куренів і землянок.

Надворі безліч людей, в яких за різноманітністю одяжі і загального озброєння можна було зразу ж пізнати розбійників, обідали, сидячи без шапок, навколо братського казана. На валу біля маленької гармати сидів вартовий, підібгавши під себе ноги; він пришивав латку на певну частину свого одягу, орудуючи голкою з майстерністю, що виявляла досвідченого кравця, і щохвилини поглядав на всі боки.

Хоч якийсь ківшик кілька разів переходив з рук у руки, дивне мовчання панувало в цій юрбі; розбійники пообідали, один по одному вставав і молився богу, деякі

розійшлись по куренях, а інші розбрелись по лісі або прилягли заснути, за російським звичаєм.

Вартовий кінчив свою роботу, струснув свою одежину, помилювався на латку, приколов до рукава голку, сів на гармату верхи і заспівав на все горло меланхолійну старовинну пісню:

Не шуми, мати, зелена дібровонько,

Не заважай молодцеві думу думати.

В цей час двері одного з куренів відчинилися, і бабуса в білому чепці, охайно й манірно одягнута, показала на порозі.— "Годі тобі, Стьопко,— сказала вона сердито,— пан спочиває, а ти, знай, горлаєш; нема у вас ні совісті, ні жалості". "Вибач, Єгорівно,— відповів Стьопка,— гаразд, більше не буду, нехай він собі, наш батечко, спочиває та видужує". Бабуса пішла, а Стьопка став походжати по валу.

В курені, з якого вийшла стара, за перегородкою поранений Дубровський лежав на похідному ліжку. Перед ним на столику лежали його пістолети, а шабля висіла в головах. Землянка застелена і обвішана була багатими килимами, в кутку стояв жіночий срібний туалет і трюмо. Дубровський тримав у руці розкриту книгу, але очі його були закриті. І старенька, поглядаючи на нього з-за перегородки, не могла знати, чи заснув він, чи тільки задумався.

Раптом Дубровський здригнувся: в укріпленні знялася тривога, і Стьопка просунув до нього голову у віконце. "Батечку, Володимире Андрійовичу,—закричав він,—наші знак подають, нас шукають". Дубровський скочив з ліжка, схопив зброю, і вийшов з куреня. Розбійники галасливо юрмились на дворі, при його появі настало глибоке мовчання. "Чи всі тут?"—спитав Дубровський. "Всі крім дозорців"— відповіли йому. "По місцях"— закричав Дубровський. І розбійники зайняли кожен певне місце. В цей час троє дозорців прибігли до воріт. Дубровський пішов їм назустріч. "Що таке?"—спитав він їх. "Солдати в лісі,— відповіли вони,— нас оточують". Дубровський звелів замкнути ворота і сам пішов оглянути гарматку. По лісу залунало кілька голосів і стали наближатися; розбійники чекали в мовчанні. Раптом три чи чотири солдати появилися з лісу і зразу ж подалися назад, пострілами давши знати товаришам. "Готуватись до бою",—сказав Дубровський, і між розбійниками пройшов шерхіт, знову все стихло. Тоді почули шум команди, що наближалася, рушниці блиснули між деревами, чоловік з півтора солдатів висипало з лісу і з криком посунули на вал. Дубровський приставив пальник, постріл був влучний: одному відірвало голову, двоє були поранені. Між солдатами виникло замішання, але офіцер кинувся вперед, солдати за ним рушили і збігли в рів; розбійники вистрілили в них з рушниць та пістолетів і стали з сокирами в руках обороняти вал, на який лізли оскаженілі солдати, залишивши в рові чоловік з двадцять поранених товаришів. Рукопашний бій зав'язався, солдати вже були на валу, розбійники почали відступати, але Дубровський, підійшовши до офіцера, приставив йому пістолет до грудей і вистрілив, офіцер брязнув навznak, кілька солдатів підхопили його на руки і поспішили віднести в ліс, інші, втративши начальника, спинились. Підбадьорені розбійники скористувались цією хвилиною вагання, зім'яли їх, потіснили

в рів, солдати побігли, розбійники з криком кинулись за ними. Перемога була вирішена. Дубровський, покладаючись на цілковитий розлад ворога, зупинив своїх і замкнувся в фортеці, наказавши підібрати поранених, подвоївши караули і нікому не дозволивши відлучатись.

Останні події звернули вже не на жарт увагу уряду на зухвалі розбої Дубровського. Зібрані були відомості про його місцеперебування. Відправлена була рота солдатів, щоб узяти його мертвого чи живого. Піймали кілька чоловік з його ватаги і дізнались від них, що Дубровського вже між ними не було. Через кілька днів після бою він зібрав усіх своїх спільників, оголосив їм, що має намір назавжди їх залишити, радив і їм змінити життя. "Ви розбагатіли під моїм начальством, кожен з вас має папір, з яким безпечно може пробратись до якої-небудь віддаленої губернії і там провести решту життя в чесних трудах і в достатку. Але ви всі шахраї, і, мабуть, не схочете покинути ваше ремесло". Після цієї розмови він покинув їх, взявши з собою лише**. Ніхто не знав, куди він подівся. Спочатку сумнівалися в істині цих свідчень: відданість розбійників отаманові була відома. Гадали, що вони дбали про його врятування. Але дальші події їх виправдали; грізні відвідини, пожежі і грабування припинились. Шляхи стали вільні. З інших вістей дізнались, що Дубровський зник за кордон.